

Народна банка на Република Македонија

Анализа на приватните трансфери во билансот на плаќања на Република Македонија

Автори:

Емилија Нацевска

м-р Анета Крстевска

Магдалена Петровска

Даница Уневска

Скопје, октомври 2006 година

С О Д Р Ж И Н А

1. Преглед на светската литература за карактеристиките и факторите коишто влијаат врз приватните трансфери
 2. Методолошки опфат на приватните трансфери во одбрани земји од регионот
 3. Компоненти на приватните трансфери во Република Македонија
 - 3.1 Дознаките како компонента на приватните трансфери
 - 3.2 Останати трансфери како компонента на приватните трансфери
 - 3.3 Готовинските трансфери (нето-ефектива) како компонента на приватните трансфери
 - 3.3.1. Географска дистрибуција и социо-економски фактори на иселеништвото
 - 3.3.2. Показатели за социо-економските услови во Република Македонија како главна детерминанта на иселеништвото
 - 3.3.3. Намена на паричните пратки на иселениците од Република Македонија
 - 3.3.4. Индикации за фактурна потценетост на извозот и корекции за поодделни видови сива економија спроведени од ДЗС заради постигнување сеопфатност на БДП
 - 3.3.4.1 Фактурна потценетост на извозот во земјоделството
 - 3.3.4.2 Корекции за поодделни видови сива економија спроведени од ДЗС заради постигнување сеопфатност на БДП
 - 3.3.5. Структура и карактеристики на менувачкиот пазар во Република Македонија
 - 3.3.6. Брз трансфер на пари
 4. Прераспределба на откупената ефектива од менувачкиот пазар во одделни ставки од платниот биланс
 5. Заклучни согледувања
- Користена литература

Анализа на приватните трансфери во билансот на плаќањата на Република Македонија

1. Преглед на светската литература за карактеристиките и факторите коишто влијаат врз приватните трансфери

Приватните трансфери се предмет на зголемено интересирање на научната јавност во светски рамки. Многу трудови проценуваат дека регистрираните индивидуални парични пратки на иселениците во земјите во развој од 56 милијарди САД-долари во 2000 година се зголемени на над 100 милијарди САД-долари во 2005 година. Во извештајот на групацијата „Аите“ (Aite Group consultants and analysts)¹ се проценува дека приватните трансфери на иселениците на глобално ниво во периодот 2005-2007 година ќе растат со константна годишна стапка од 8%, со што во 2008 година би достигнале ниво од 289 милијарди САД-долари. Со високите нивоа и силниот раст, приватните трансфери на иселениците се значајни за нивните матични земји, особено од аспект на нивниот потенцијал за развој. Freund и Spatafora² оценуваат дека удвојување на бројот на емигранти во земјите на ОЕЦД би довело до пораст од 75% на износот на формалните парични трансфери кон земјите во развој. И покрај високите износи на приливи од иселениците и сезонските работници во странство по формален канал, се верува дека голем е обемот и на парични средства коишто пристигнуваат преку неформални канали. Неформалните канали вклучуваат готовински трансфер на пари заснован врз лични релации со деловни луѓе, трансфери преку роднини, пријатели и лично, додека формалните канали вклучуваат даватели на услуги на паричен трансфер како банките, небанкарските финансиски институции и операторите за брз трансфер на пари³. Според Puri и Ritzema (2000) и El-Qorchi (2002)⁴, неформалните парични приливи се движат од 10% до 50% од вкупните дознаки. Истовремено, емпириските истражувања на Freund и Spatafora на примерок од 100 земји во развој посочуваат дека неформалните парични пратки кон овие земји изнесуваат околу 35-75% од официјално регистрираните дознаки.

Во светската литература се наведуваат следниве фактори што влијаат врз одлуките на иселениците за испраќање парични средства во матичните земји:

- *Кредитен ризик.* За разлика од тековите на приватен капитал, паричните трансфери на иселениците се значително повисоки во земјите со повисок кредитен ризик⁵ (мерено според Institutional Investor Rating⁶). Имено,

¹ Извор: Consumer Money Transfers: Powering Global Remittances (2005).

² Remittances: Transaction Costs, Determinants, and Informal Flows, Caroline Freund (World Bank) и Nikola Spatafora (International Monetary Fund).

³ Според групацијата „Аите“ (Aite Group), четирите најголеми оператори за брз трансфер на пари во светот „Вестерн унион“, „Манигрем“, „Долекс“ и „Виго“ (Western Union, MoneyGram, Dolex и Vigo) го зголемиле нивното пазарно учество во прекуграничниот трансфер на пари во САД од 27% во 2000 година на 40% во 2004 година.

⁴ Цитат од Ratha (2005).

⁵ Цитат од Ratha (2005).

нискодоходните земји, од кои потекнуваат најголемиот број иселеници, вообичаено имаат понизок кредитен рејтинг, односно поголем кредитен ризик, генерално поголема невработеност и поголема дијаспора;

- *Инфлација.* Истражувањата на El-Sakka и McNabb (1999⁷) докажуваат дека и инфлацијата има позитивно и сигнификантно влијание врз паричните пратки на иселениците, веројатно одразувајќи ја потребата за поголема парична поддршка на членовите од семејството во услови на пораст на цените во матичната земја;
- *Инвестициската клима.* Споредбите помеѓу земјите посочуваат и на фактот дека врз приватните парични трансфери влијае и инвестициската клима во матичните земји на иселениците, и тоа на ист начин како што влијае врз капиталните текови, но сепак во помал обем;
- *Економскиот циклус.* Врз тековите на дознаки влијае и економскиот циклус во земјите од каде што се испраќаат дознаките кон матичната земја. Така, во услови на силен економски раст се зголемуваат и заработките на иселениците, што во исто време привлекува и повеќе емигранти кои очекуваат дека ќе остварат поголем приход, а со тоа и поголем износ што ќе го трансферираат на семејствата. Сепак, приватните трансфери можат да останат стабилни дури и во услови на економска рецесија во странските земји, со оглед на тоа што развиените земји имаат фискални системи со автоматски стабилизатори. Имено, вообичаено е семејствата на иселениците што се корисници на буџетски трансфери (како на пример, осигурување во случај на невработеност), во период на рецесија во земјата на престојување, да користат поголеми социјални трансфери од буџетот и соодветно на тоа да издвојуваат исти или поголеми парични износи⁸ за испраќање во матичните земји.

Во земјите во развој, од 2002 година банкарските текови на дознаки од иселениците, како компонента на приватните трансфери, за повеќе од тројно ја надминуваат официјалната странска помош (донации од странски влади) наменета за развој на овие земји. Од тие причини владите на државите посветуваат сè поголемо внимание на развојните стратегии, користејќи ги паричните трансфери на емигрантите како важен финансиски извор за поттикнување на економскиот развој, особено во помалку развиените региони

⁶ Кредитните рејтинзи на државите развиени и објавени од страна на „Institutional Investor“ се засноваат врз информации добиени од аналитичари во 75-100 глобално водечки банки. Секоја земја е рангирана на скалата од нула до 100, така што 100 означува земја со најмал ризик во однос на отплаќањето на долгот. Исто така, за целите на рангирањето, од аналитичарите на ризикот е побарано да подредат според степенот на важност десет политички, економски и финансиски показатели, за секоја од земјите, за да бидат одговорите потоа соодветно пондерирани. Индивидуалните одговори се пондерираат со користење на формула којашто дава најголемо значење на одговорите на банките со најголема глобална кредитна изложеност. Имињата на аналитичарите се чуваат во стриктна доверливост.

⁷ Цитат од Ratha (2005).

⁸ Извор: J. Edward Taylor (2000), Do Government Programs "Crowd in" Remittances. Според Taylor, врз основа на испитувањата на мексиканските доселеници во САД, во услови на рецесија, веројатноста доселеничките семејства корисници на социјални трансфери да испратат поголем износ на дознаки во матичната земја е за 10-15% поголема отколку кај семејствата кои не се корисници на социјални бенефиции.

каде што економските услови се главната причина за миграциите на луѓето. Воедно, индивидуалните банкарски дознаки во земјите во развој претставуваат втор извор на недолжничко финансирање на дефицитот на тековната сметка, по значајност, веднаш зад странските директни инвестиции. Така, во 2004 година, приливите од банкарски дознаки во земјите во развој изнесуваат 118 милијарди САД-долари, што е многу повеќе од странската официјална помош (32 милијарди САД-долари) и 41% од приливите од странски директни инвестиции во овие земји.

Табела 1
Приливи од странство во земјите во развој

Земји во развој	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	(во милиони САД долари)									
Приливи од дознаки	38.586	42.971	51.503	49.387	51.705	57.548	64.331	76.377	103.139	117.987
Приливи на СДИ	125.778	149.738	196.673	208.312	245.554	268.698	232.063	191.080	193.763	285.935
Официјалните трансфери	20.335	22.037	17.932	19.894	20.939	21.427	22.808	24.657	27.071	32.146
Приливи од дознаки										
како % од приливот на СДИ	30,7	28,7	26,2	23,7	21,1	21,4	27,7	40,0	53,2	41,3
како % од официјалните трансфери	189,8	195,0	287,2	248,2	246,9	268,6	282,1	309,8	381,0	367,0

Извор: IMF Balance of Payments Statistics, април 2006.

Глобалните студии посочуваат дека неформалните канали се поевтини од формалните, при што во овој контекст значајна детерминанта се трансакциските трошоци. Swanson и Kubas (2005)⁹ ги оценуваат трошоците при неформалниот паричен трансфер од 1% до 5% од вредноста на средствата што се трансферираат. Формалните канали се типично поскапи, особено кога станува збор за банкарски дознаки или за оператори на брз трансфер на пари како „Вестерн унион“ и „Манигрем“. Воедно, трошоците за испраќање помали износи се релативно повисоки со оглед на фактот што повеќето даватели на овие услуги и покрај тоа што провизиите ги имаат структурирано во интервали во зависност од вредноста што се трансферира, сепак имаат утврдено минимален трошок што негативно ги погодува малите парични пратки. Sanders и Maimbo (2003)¹⁰ утврдуваат дека трошоците на повеќето оператори на брз трансфер на пари почнуваат од 15 САД-долари. Истовремено, минималниот трошок кај банките варира од 5 до 50 САД-долари во зависност од земјата-испраќач, односно земјата-примач. Сепак, релативниот трошок нагло опаѓа со зголемување на вредноста што се испраќа. Во современи услови, меѓународните финансиски институции прават напори да ги зголемат позитивните ефекти од трансферите истакнувајќи ја потребата од нивно канализирање во што е можно поголем обем преку банкарскиот систем. Во оваа насока, потребни се активности во однос на подобрување на нивната статистичка евиденција, како и активности за натамошен развој на банкарскиот систем.

2. Методолошки опфат на приватните трансфери во одбрани земји од регионот

Регионот на Југоисточна Европа претставува значаен нето-примател на приватни трансфери. Анализата на земјите во регионот покажува дека во периодот 2001-2004 година, Србија, Романија и Босна и Херцеговина се најголеми примачи на приватни трансфери, гледано номинално и на нето-

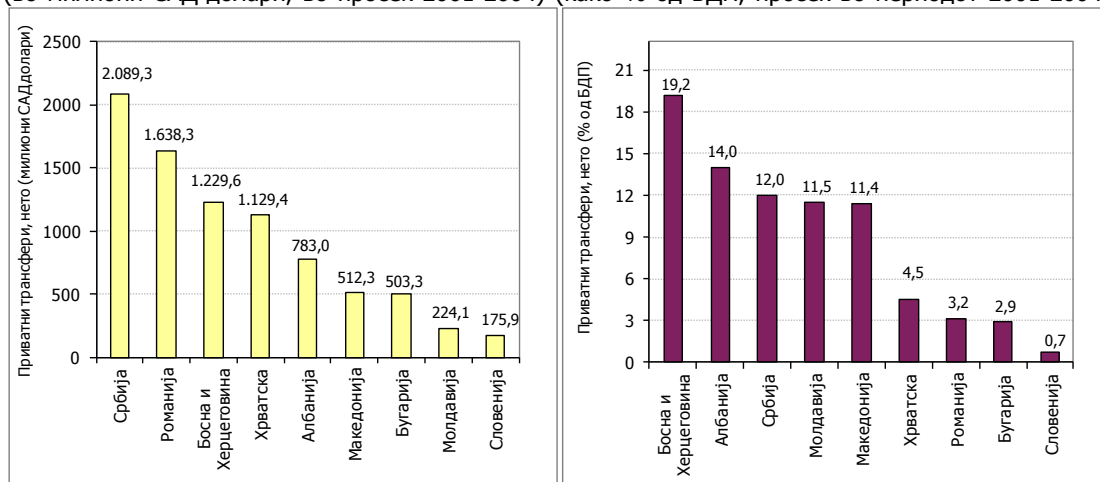
⁹ Цитат од Freund и Spatafora.

¹⁰ Цитат од Freund и Spatafora.

основа. Сепак, релативно гледано, нето приватните трансфери имаат најголемо значење за Босна и Херцеговина, Албанија и Србија, со учество од 19,2%, 14,0% и 12,0% од БДП, соодветно, во просек во периодот 2001-2004 година. Во Македонија, во истиот анализиран период, нето приватните трансфери бележат просечно учество во БДП од 11,4%. Истовремено, најсилен пораст на приватните трансфери е забележан во Србија, Македонија и Романија, додека во Словенија е забележано нивно намалување. Притоа, во анализираните девет земји од регионот, во 2004 година врз основа на приватни трансфери е остварен нето-прилив од 11,5 милијарди САД-долари, што претставува околу 7,7% од проценетиот просечен годишен износ на парични пратки на иселениците во глобални рамки.

Графикон 1

Приватни трансфери, нето во одбрани земји од регионот на Југоисточна Европа (во милиони САД-долари, во просек 2001-2004) (како % од БДП, просек во периодот 2001-2004)

Извор: IMF Balance of Payments Statistics, април, 2006 година. За Србија: Statistical Bulletin, NBS.

При компаративната анализа на приватните трансфери по одделни земји, задолжително треба да се имаат предвид методолошките разлики помеѓу националните статистики. Во продолжение ги наведуваме методолошките специфичности околу приватните трансфери на неколку земји:

а) Во *Република Македонија*, главен извор на информации за приватните тековни трансфери претставува ИТПС (ITRS - International Transaction Reporting System) на банките. Податоците за приватните трансфери ги вклучуваат формалните парични пратки од странство (за поддршка на семејствата во матичната земја, ренти, пензии, инвалиднини, подароци, наследства и сл.), како и нето откупената странска ефектива од страна на овластените менувачници и банките што се канализираа во банкарскиот систем, како приближен износ за приватните трансфери по неформален канал. Имено, неформалните трансфери на пари од иселениците во готовина, зависно од намената за којашто се испратени во матичната земја, порано или подоцна завршуваат на менувачкиот пазар и се смета дека го сочинуваат најголемиот дел од откупената ефектива со менувачкото работење. Компонентите на приватните трансфери во билансот на плаќања на Република Македонија се детаљно разработени во третиот дел од овој труд;

б) Во платнобилансната статистика на *Босна и Херцеговина* (БиХ) приватните тековни трансфери вклучуваат дознаки на иселениците насочени кон резиденти на БиХ, странски пензии на босански резиденти, како и трансфери кон босански резиденти кои студираат во странство. Податоците за овие категории од тековната сметка сè уште имаат слаб статистички опфат, со оглед на што се прават напори за прибирање посеопфатни податоци;

в) Во изготвувањето на платниот биланс на *Хрватска*, ИТРС е главен извор на податоци при утврдувањето на износот на тековните трансфери и за двата сектора, односно државата и приватниот сектор. Сепак, во периодот 1993-1998 година, тековните трансфери на приватниот сектор содржеле и проценка на нерегистрираните парични приливи во странска валута од иселениците, во висина од 15% од позитивната разлика помеѓу неklasифицираните приливи и одливи на секторот „население“. Од 1993 година до вториот квартал на 1996 година, Народната банка на Хрватска (НБХ) исто така врз основа на проценка утврдувала и дел од одливите врз основа на тековни трансфери. Од 2002 година, приливите и одливите врз основа на тековни трансфери на приватниот сектор се дополнети и со информации од специјални статистички истражувања за меѓународните трансакции поврзани со осигурителни услуги¹¹;

г) Во платнобилансната статистика на *Албанија*¹² приватните тековни трансфери ги вклучуваат: паричните трансфери на иселениците (вкупно, формални и неформални), подароци, помош (религиозна, научна и образовна), добивки на лотарија, трансфери на премии од осигурување (исклучено е животното осигурување), школарини или парична поддршка за професионална обука обезбедени од странски влади. Банката на Албанија врз основа на анкети врши проценка на готовинските приливи од иселениците, односно проценка на паричните пратки коишто доаѓаат во земјата преку неформални канали. Според тоа, категоријата дознаки, освен формалните парични трансфери коишто доаѓаат преку комерцијалните банки, ги вклучува и неформалните. Имено, наместо да развива систем за опфаќање на приливот на странска готовина на граничните премини (што е неизводливо), Банката на Албанија заради проценка на неформалните парични приливи вовела систем којшто користи информации за одливите на странска ефективна од т.н. паралелен пазар во Албанија. Се наведуваат следниве можни форми на приливи и одливи на странски ефективни средства:

1) Трансакции преку комерцијалните банки: евра и швајцарски франци се разменуваат за САД-долари во деловните банки, коишто за ваквите трансакции се обврзани да доставуваат месечни извештаи до Банката на Албанија;

2) Увоз платен во готово: Увозот платен во готово се пресметува како разлика помеѓу вкупниот увоз на индивидуите, согласно со царинската евиденција и увозот на индивидуите финансиран преку деловните банки и преку трговските кредити. Се смета дека половината од овие расходи се финансирани со дознаки на иселениците. Банката на Албанија, врз основа на анализа на т.н. паралелен пазар на странска ефективна, заклучува дека

¹¹ Извор: IMF BOP country notes.

¹² Извор: IMF BOP country notes.

приливите на иселениците сочинуваат околу 60% од странските валути на овој пазар. Сепак, заради претпазливост при проценката на вкупните парични пратки на иселениците во платнобилансната статистика се земаат предвид 50%, наместо 60%.

Очигледно категоријата „приватни трансфери“ во овие земји, како и во повеќето земји во развој, е тешко мерлива заради големиот прилив на приватни трансфери по неформален канал. Од овие причини, таа е со различен статистички опфат кај отделните земји. Така, во платнобилансната статистика на Албанија, за разлика од статистиката во Република Македонија и Босна и Херцеговина, категоријата „дознаки“ ги вклучува покрај формалните, и проценетите неформални парични пратки на албанските иселеници. Следствено, при донесувањето заклучоци од компаративните анализи, треба да се имаат предвид разликите помеѓу земјите во опфатот на исти компоненти од приватните трансфери.

3. Компоненти на приватните трансфери во Република Македонија

Во платнобилансната статистика на Република Македонија **приватните трансфери** ги сочинуваат: дознаките во и од странство, готовинските трансфери прикажани преку откупената странска ефектива на менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор и останатите трансфери од кои најголем дел се ренти, пензии, инвалиднини и др. Основен извор се податоците на банките од платниот промет со странство.

Во компонентата „дознаки“ се опфатени паричните трансфери по формални канали помеѓу физичките лица - резиденти и иселениците коишто имаат статус на нерезиденти заради престојот во странство од една година или повеќе. Лицата кои престојуваат и работат во странство пократко од една година се сметаат за резиденти и нивните трансакции се евидентираат во категоријата „надомест за вработени“, во ставката доход.

Готовинските трансфери на иселениците прикажани преку нето-откупената странска ефектива од менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор се најзначајната компонента на приватните трансфери во Република Македонија. Станува збор за откупената странска ефектива што овластените менувачници им ја продаваат на банките и што банките на нето-основа ја откупиле со сопственото менувачко работење. Треба да се напомене дека овој извор има недостатоци, со оглед на фактот дека на менувачкиот пазар, покрај странската ефектива од приватните трансфери, се откупува ефектива што произлегува и од други извори (подигната ефектива од девизните сметки на граѓаните, дел од сивата економија, т.е. неевидентираниот извоз на стоки и услуги што се наплатува во готовина и сл.), што евентуално би требало да се евидентира во други платнобилансни категории.

Останатите трансфери вклучуваат ренти, пензии, инвалиднини, подароци, наследства, алиментации, награди, лотариски добивки и сл., како и парични пратки (вклучително и плаќањето членарини) наменети за хуманитарни, религиозни, научни и културни цели, што се добиваат по формален канал. Исто така, останатите тековни трансфери, се јавуваат и во стоковна форма (како храна, облека, други потрошни добра, медицински

материјали итн.), главно наменети за задоволување на основните егзенстенцијални потреби кај посиромашните слоеви од населението, или за основните потреби во периоди на војни и природни катастрофи.

Во продолжение следи подетална анализа на наведените компоненти од приватните трансфери, со посебен осврт на нето откупената ефектива, како најзначајна ставка.

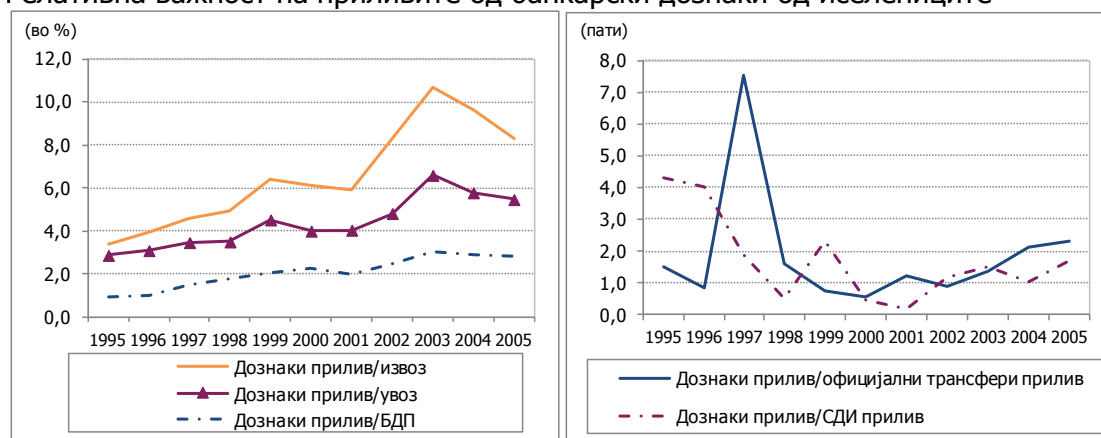
3.1 Дознаките како компонента на приватните трансфери

Во Република Македонија приливите на банкарски дознаки од иселениците во странство имаат сè поголемо релативно значење за економијата, претставувајќи 8,2% од извозот; 5,1% од увозот, и 2,6% од БДП, во просек во периодот 2000-2005 година.

Исто така, приливите од иселениците во странство со банкарски дознаки од 1997 година постојано ги надминуваат приливите од официјални трансфери (со исклучок на 1999 и 2000 година, односно за време на косовската бегалска криза, кога Република Македонија доби вонредно висок износ на странска помош од меѓународната заедница). Од 2004 година, банкарските приватни дознаки ја надминуваат странската официјална помош за повеќе од двојно.

Графикон 2

Релативна важност на приливите од банкарски дознаки од иселениците

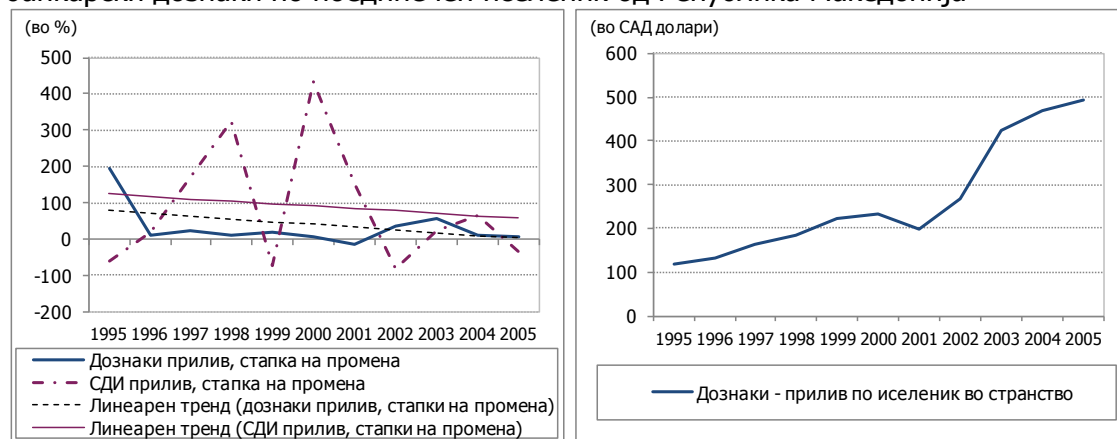

Извор: НБРМ и Државен завод за статистика.

Во периодот 1995-1997 година, банкарските приватни дознаки се позначаен извор на финансирање на дефицитот на тековната сметка на билансот на плаќањата од странските директни инвестиции.

Графикон 3

Банкарски приватни дознаки и странски директни инвестиции (СДИ); Прилив со банкарски дознаки по поединечен иселеник од Република Македонија

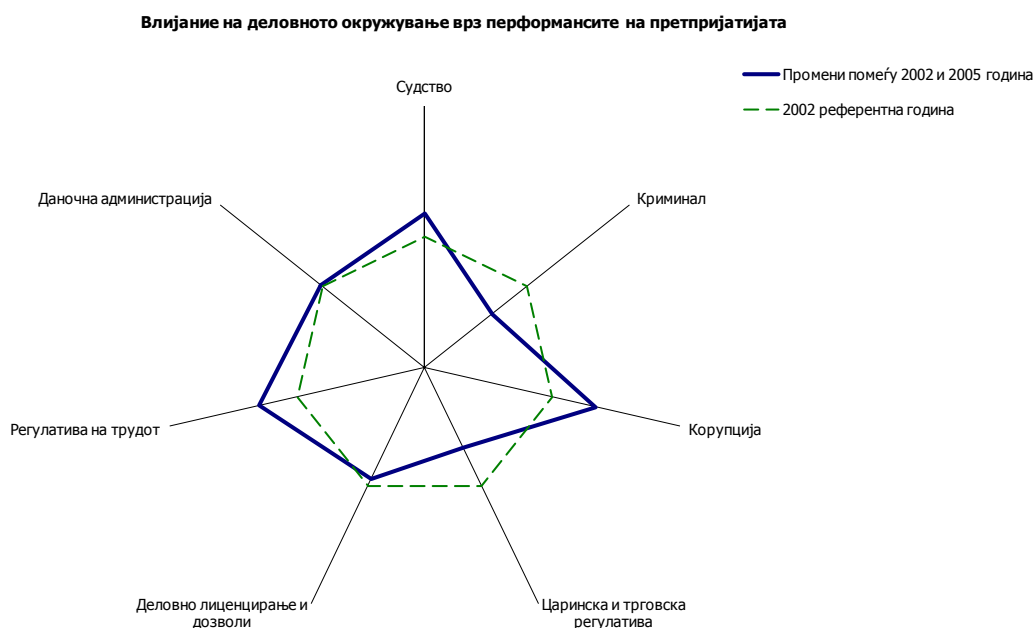

Извор: НБРМ.

Доколку се набљудува трендот на стапките на промена на приливите со дознаки од иселениците во странство и трендот на приливите од странски директни инвестиции, забележливо е дека и двата линеарни тренда се следат во текот на целиот анализиран период (1995-2005 година). Повисоката просечна стапка на раст на странските директни инвестиции во одделни години главно се должи на приватизации од голем обем. Одлуките на странските инвеститори и на иселениците да трансферираат средства во матичната земја до семејствата (особено делот за инвестициски цели) во голема мера зависат од деловната клима. Во тој поглед, Анкетата за деловното окружување и остварувањата на претпријатијата (BEEPS¹³) објавена во „Transition Report 2005“, покажува дека во Република Македонија проблемите поврзани со корупцијата, судството и регулативата на трудот, во 2005 година, бележат зајакнато негативно влијание, во споредба со 2002 година и се најчесто посочуваните препреки за нормално одвивање на бизнисите.

¹³ Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS).

Графикон 4

Забелешка: Полната линија ја одразува сериозноста на секоја пречка за деловните перформанси на претпријатијата. Отстапување од испрекинатата линија од надворешна страна означува поголеми препреки за бизнисите во 2005 во однос на 2002 година, односно влошено деловно окружување во поглед на соодветната димензија.

Резултатите базираат на перцепцијата на фирмите за тоа во колкава мера секој од овие фактори влијае на нивните деловни остварувања, односно на релативниот рејтинг на секоја пречка според исказите на анкетираниите претпријатија во Македонија.

Извор: EBRD Transition Report 2005.

Една од причините заради кои вкупните парични трансфери на иселениците се сметаат за особено важни за економскиот развој на матичната земја е нивната релативна стабилност, во споредба со приватниот капитал и кредитирањето од странство, со оглед на тоа што значителен дел од трансферите на иселениците се наменети за тековната потрошувачка на нивните семејства. Конкретно, формалните приливи од приватни дознаки во Република Македонија имаат релативно стабилно учество во БДП (во просек, во периодот 2003-2005 година, учеството гравитира околу 3% од БДП). Иако стабилно, сепак ваквото учество е релативно мало, наспроти учеството на приватните трансфери што се примаат по неформални канали прикажани преку нето откупената ефективна на менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор. Од графичкиот приказ се забележува дека во периодот 1995-2005 година, обемот на официјално пристигнати дознаки по поединечен иселеник бележи постојан пораст (со исклучок на безбедносната криза во 2001 година кога остварија намалување). Сепак, во периодот 2003-2005 година, износот на индивидуалните банкарски дознаки¹⁴ бележи забавување на растот, движејќи се во интервал од 424 до 493 американски долари годишно.

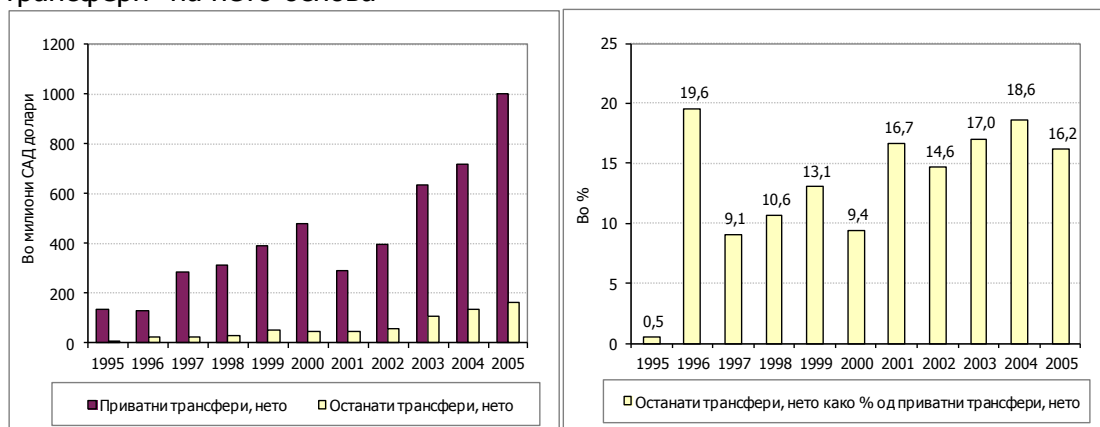
3.2 Останати трансфери како компонента на приватните трансфери

Заради разновидната природа на паричните пратки коишто ја сочинуваат категоријата „останати трансфери“, очекувано е овие трансфери да пројавуваат варијабилност анализирано во подолг временски период.

¹⁴ Износот на индивидуалните дознаки е пресметан со претпоставен константен број на македонски иселеници (343.381 лице) објавен од Агенцијата за иселеништво, во недостиг на официјални податоци за бројната состојба на македонското иселеништво по години во анализираниот период (табела 2, подолу во текстот).

Графикон 5

Динамика на вкупните приватни трансфери и компонентата „останати приватни трансфери“ на нето-основа

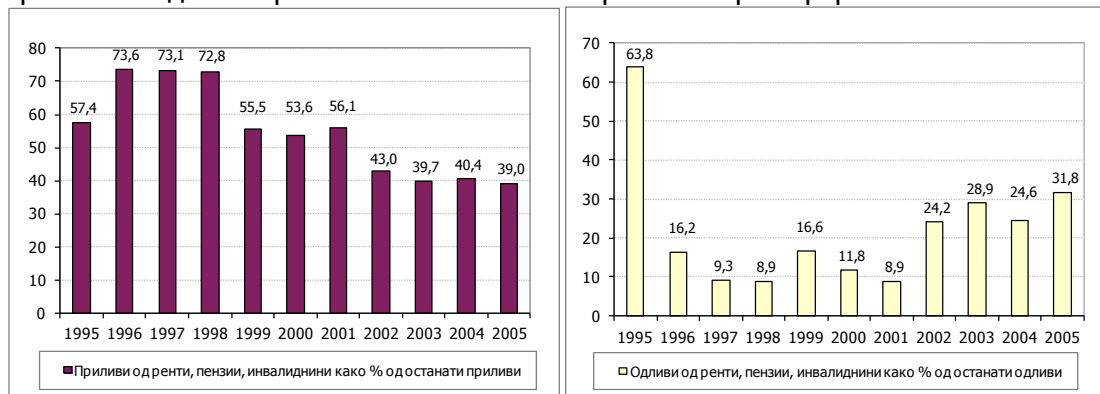

Извор: НБРМ.

Сепак, одредени категории од останатите трансфери имаат карактер на редовни пратки, така што нивната варијабилност (анализирано според структурата, односно како процент од вкупниот износ на категоријата „останати трансфери“) е очекувано помала. Тука спаѓаат рентите (коишто произлегуваат од поседување имот), пензиите и инвалиднините, како социјалните парични трансфери со редовна динамика.

Графикон 6

Приливи и одливи од ренти, пензии и инвалиднини како % од вкупните приливи и одливи врз основа на останати приватни трансфери

Извор: НБРМ.

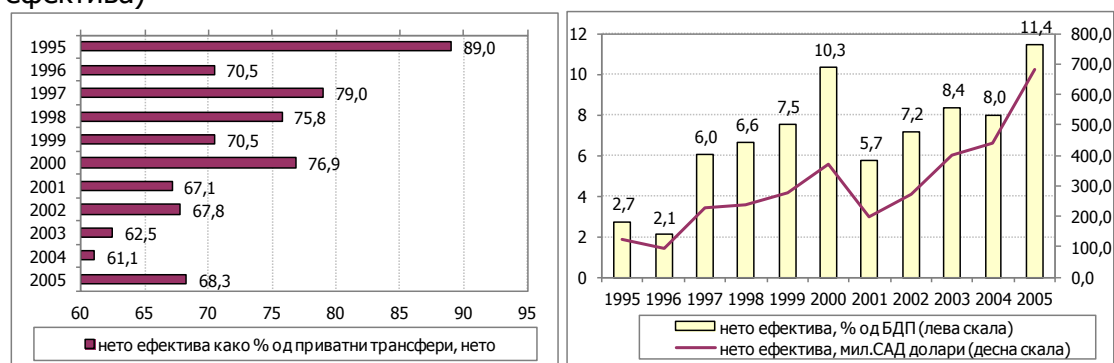
Од графиконот се воочува дека во последните три години (2003-2005 година) приливите и одливите од ренти, пензии и инвалиднини, како приливи со редовна динамика се на релативно стабилно ниво. Имено, приливите од ренти, пензии и инвалиднини гравитираат околу 40% од вкупните приливи врз основа на категоријата „останати приватни трансфери“. Воедно, одливите со редовна динамика, набљудувано релативно како процент од вкупните одливи врз основа на „останати приватни трансфери“ бележат поголема променливост, но сепак и кај нив во последните три години се забележува стабилизирање на учеството, и тоа во интервал од 25 до 32%.

3.3 Готовинските трансфери (нето-ефектива) како компонента на приватните трансфери

Трансферите во готовина по неформални канали, прикажани преку нето откупената ефектива на менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор, се најзначајната компонента на приватните трансфери во Република Македонија, на којашто во периодот 1995-2005 година отпаѓаат околу 72%, во просек, од вкупните приватни трансфери. Сепак, во периодот по 2000 година, релативната важност на оваа категорија е околу 65%, а тенденција на намалување покажува и променливоста на ова ниво. Иако со опаѓачко учество во вкупните нето приватни трансфери, готовинските трансфери, анализирани во номинални износи, бележат постојано нагорно поместување (единствен исклучок претставува 2001 година заради безбедносната криза). Оттука, приватните трансфери по неформални канали бележат постојано растечко релативно учество во БДП во периодот 2000-2005 година (8,5% во просек), достигнувајќи 11,4% во 2005 година. Со оглед на големината, готовинските приватни трансфери претставуваат важен извор за финансирање на трговскиот дефицит и имаат позитивен ефект врз вкупната тековна сметка.

Графикон 7

Динамика и релативна важност на готовинските приватни трансфери (нето-ефектива)

Извор: НБРМ и Државен завод за статистика.

Прикажувањето на целокупната странска ефектива што овластените менувачници им ја продаваат на банките и што банките на нето-основа ја откупуваат со менувачкото работење како приватни трансфери во готовина, во отсуство на посоодветни извори на податоци, се должи на верувањето дека најголемиот дел од странската ефектива на менувачкиот пазар произлегува од паричните пратки на иселениците по неформални канали. Сепак, на менувачкиот пазар, покрај од готовинските приватни трансфери се слева ефектива и по други основи што укажува на преценување на оваа ставка, наспроти потценувањето на некои други платнобилансни категории. Следствено, ваквата состојба наметнува потреба од натамошни активности за подобрување на методолошкиот пристап за процена на приватните трансфери во готовина, како и евентуална посоодветна дистрибуција на податоците од менувачкото работење во одделните ставки од билансот на плаќања.

Покрај готовинските приватни трансфери од иселениците, поголемо влијание врз откупот на странска ефектива на менувачкиот пазар може да се очекува од наплатата во готово на неевидентираниот извоз на стоки, на што укажува проценетиот висок процент на сива економија во земјата. Заради

поголемото влијание на овие два фактора врз понудата на ефективни странски пари на пазарот, тие се посебно анализирани понатаму во трудот. Меѓу другите фактори што можат да влијаат врз откупот на странски пари на менувачкиот пазар е и ефективата од трошењето на странските туристи при престојот во земјата за приватни и деловни цели, надоместот за резидентите вработени во странски дипломатски и други претставништва, наплатата во ефектива на неевидентираниот извоз на транспортни и други услуги, подигнатата ефектива од девизните сметки на граѓаните и ефективата што се чува „под перница“ и слично. Со оглед на тоа дека главен извор за составување на одделните ставки од билансот на плаќања на Република Македонија се податоците на банките од платниот промет со странство, ваквите готовински трансакции не се класифицирани во соодветната статистичка категорија, туку се опфатени во категоријата приватни трансфери. Од друга страна, откупената ефектива од менувачкиот пазар не е придружена со соодветни информации коишто би овозможиле класифицирање на приливите во соодветните категории на билансот на плаќања, заради што можно е да се направат само проценки во комбинација со дополнителни податоци и информации. Така, бројот на странски туристи кои влегле на територијата на Република Македонија во 2005 година (197.216 лица) е понизок во споредба со 2000 година (224.016 лица), но истовремено е умерено зголемен во однос на периодот по безбедносната криза, што посочува дека трошењето на странските туристи само делумно влијае врз повисокиот остварен откуп на ефектива од страна на овластените менувачници во овој период. Во прилог на истиот факт е и податокот дека бројот на резидентите кои работат кај меѓународни мисии и организации на територијата на Република Македонија, како и во странските дипломатски и конзуларни претставништва (чии приходи најчесто се остваруваат во странска валута) не е до тој степен висок за да претставува главен двигател на вонредно високиот нето-откуп на менувачкиот пазар. Имено, во 2003 година, бројот на осигуреници, граѓани на Република Македонија, кои се во работен однос кај странски работодавци или во служба во меѓународни мисии и организации, странски дипломатски и конзуларни претставништва изнесува 1.518 лица. Во истиот период, бројот на странски државјани вработени во странски фирми кои привремено изведуваат работи на територијата на Република Македонија изнесувал 123 лица.

Во продолжение, трудот се фокусира на елаборација на факторите што имаат поголемо влијание врз понудата на ефективни странски пари во земјата, на анализа на менувачкиот пазар, како и на анализа на опфатот на оваа категорија и нејзиниот третман во рамки на платнобилансната статистика на земјата.

3.3.1. Географска дистрибуција и социо-економски фактори на иселеништвото

Според статистичките податоци за бројот на македонските иселеници во светот, објавени од Агенцијата за иселеништво на РМ, македонската дијаспора брои 343.381 лице. Меѓутоа, според неофицијалните податоци за бројноста на иселеништвото, се смета дека се најмалку двојно повеќе, околу 700.000¹⁵ емигранти, или околу 1/3 од македонското население. Географската

¹⁵ Извор: д-р Сеадин Џафери (2004).

дистрибуција на иселеништвото според податоците од Агенцијата за иселеништво е прикажана во табелата 2.

Табела 2

Географска дистрибуција на иселеништвото од Република Македонија по земји

Земја	Број на иселеници	Податок изворно од:	Година
Африка	78	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Австралија	81.898	Австралиско биро за статистика	2001
Австрија	3.607	Државен завод за статистика	1994
Азија	210	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Белгија	2.054	Државен завод за статистика	1994
Босна и Херцеговина	447	Државен завод за статистика	1994
Велика Британија	432	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Данска	3.147	Државен завод за статистика	1994
Холандија	1.091	Државен завод за статистика	1994
Италија	23.106	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	30.04.2001
Канада	30.915	Статистика Канада	1996
Србија и Црна Гора	47.200	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Нов Зеланд	621	Завод за статистика на Нов Зеланд	2001
Норвешка	550	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Русија	54	Државен завод за статистика	1994
САД	43.783	Биро за попис на САД	2000
Словенија	2.611	Државен завод за статистика	1994
СР Германија	42.550	Централен статистички уред на СРГ	1998
Турција	139	Државен завод за статистика	1994
Украина	9	Државен завод за статистика	1994
Шведска	4.872	Државен завод за статистика	1994
Швајцарија	53.907	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1998
Останати	100	Министерство за надворешни работи на Република Македонија	1994
Вкупно:	343.381		

Извор: Агенција за иселеништво.

Од официјалните податоци произлегува дека 24,3% од македонските иселеници живеат во рамки на Европската Унија, од кои само во евро-зоната се 21,1%; во Швајцарија се 15,7% (од земјите на европскиот континент во оваа држава има најмногу македонски иселеници); во САД има 12,8%; во Австралија има 23,9%, додека во поранешните југословенски републики (Србија и Црна Гора, Словенија и Босна и Херцеговина) живеат 14,6% од иселениците.

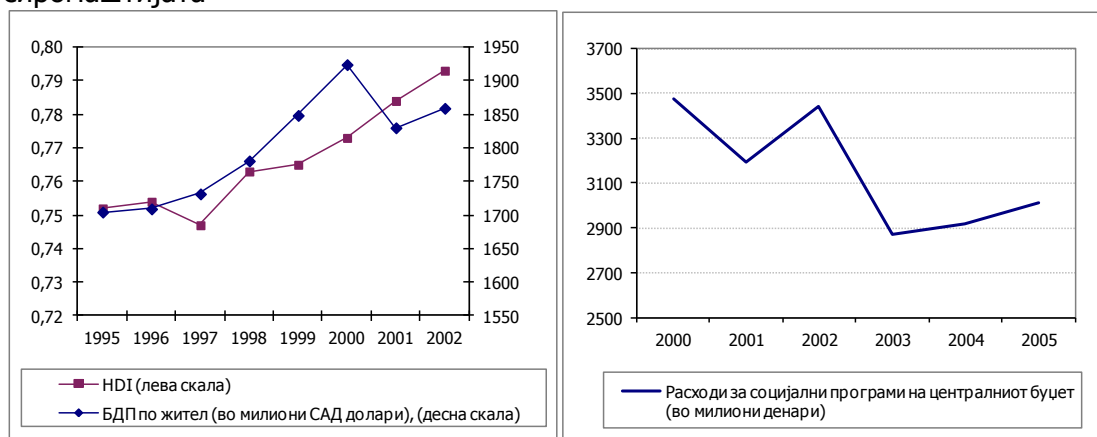
Одлучувачки фактори што ја објаснуваат тенденцијата на иселување на македонските граѓани се разликите во приходите помеѓу Република Македонија и земјите на миграција; високата невработеност во Република Македонија и визијата на луѓето за иднината. Во последниве неколку години е зголемен обемот на краткотрајната работа во странство, под влијание на економските фактори. Обемот на краткорочниот престој во странство зависи од побарувачката за работна сила во земјите на прием, од тешкотиите при добивање визи, политиката на миграција во земјите на прием и сл. Краткорочната работа во странство има главно сезонски карактер и е поврзана главно со сезонската работа во земјоделскиот сектор, градежништвото и услужниот сектор.

3.3.2. Показатели за социо-економските услови во Република Македонија како главна детерминанта на иселеништвото

Според *Global Human Development Report (2004)* Република Македонија се наоѓа на 60. место од вкупно 177 рангирани земји во светот според вредноста на индексот за човековиот развој (ХДИ, односно Human Development Index). Овој индекс претставува збирна мерка на човековиот развој. Ги мери просечните достигнувања во земјата во поглед на три основни димензии на човековото живеење: 1) должината и квалитетот на животот; 2) степенот на образование опфатен преку стапката на писменост кај категоријата возрасно население, комбинирано со индексот на запишување во основно училиште, средно училиште и на високообразовни институции; и 3) животниот стандард изразен преку БДП по жител. Следствено, ХДИ е своевиден збирен показател за социо-економските услови во земјата, коишто од своја страна силно влијаат врз процесот на миграција на населението.

Графикон 8

ХДИ (Human Development Index) и расходите на централниот буџет на Република Македонија за социјални програми за амортизирање на сиромаштијата

Извор: УНДП, Државен завод за статистика и Министерство за финансии.

За 2002 година ХДИ изнесува 0,793, согласно што Република Македонија спаѓа во групата земји со средно ниво на човечки развој. Од друга страна, движењето на македонскиот ХДИ ја потврдува хипотезата дека не постои автоматска поврзаност помеѓу растот на доходот по жител како показател за економскиот раст на земјата и нивото на ХДИ. Имено, разликите помеѓу одделни општини од аспект на нивото на ХДИ, од една страна, како и

дивергентното движење на ХДИ, во споредба со движењето на БДП по жител во одредени периоди, од друга страна, произлегуваат од нееднаквоста во распределбата на придобивките од економскиот раст, односно од тоа на кој начин и до кој степен создадениот доход се конвертира во човечки развој.

Анализата на профилот на човечкиот развој во Република Македонија открива значајни разлики помеѓу одделни општини. Очекувано, Скопје како главен финансиски и образовен центар има највисоко ниво на ХДИ (0,822). По него следуваат Охрид (0,806), Гевгелија (0,803), Битола (0,801) и Гостивар (0,800). Од друга страна, руралните општини бележат најниски нивоа на човечки развој, со оглед на тоа дека здравствените, образовните, културните и економските активности се најмалку развиени. Истовремено, фактот што групата на општини со највисоко ниво на ХДИ ја сочинуваат само градски општини, а групата со најниско ниво на ХДИ е составена единствено од рурални подрачја, е уште една потврда за постоењето на големи разлики помеѓу ХДИ на урбано и рурално ниво.

Табела 3

Општина	HDI
Општини со високо ниво на HDI	
Скопје	0,822
Охрид	0,806
Гевгелија	0,803
Битола	0,801
Гостивар	0,800
Општини со средно ниво на HDI	
Тетово	0,798
Штип	0,796
Дебар	0,796
Струмица	0,794
Кавадарци	0,793
Прилеп	0,790
Богданци	0,790
Велес	0,789
Ростуше	0,788
Куманово	0,787
Кочани	0,787
Пробиштип	0,784
Теарце	0,776
Чучер Сандево	0,774
Македонска Каменица	0,770
Општини со ниско ниво на HDI	
Ново Село	0,759
Росоман	0,759
Долнени	0,745
Зајас	0,737

Извор: УНДП.

Тоа воедно е показател дека Република Македонија, освен со процесот на надворешна миграција на населението, се соочува и со проблем на внатрешна миграција од руралните во градските подрачја. Раселувањето од руралните општини значи натамошно губење на нивниот развоен потенцијал и понатамошно поттикнување на миграцијата.

Во недостиг на податоци за структурата на иселеништвото од Република Македонија според географски региони, а знаејќи дека Скопје, Битола, Охрид, Тетово и Гостивар се традиционални урбани центри на иселеништвото, би можело да се заклучи дека на градските и на руралните општини со средно и ниско ниво на ХДИ отпаѓа значителен број трајно и привремено иселени лица во други земји. Сепак, со оглед на двонасочната природа на каузалноста, голема е веројатноста иселениците, од своја страна, да придонесуваат за пораст на ХДИ на општините од каде што потекнуваат.

Триесет од 123 општини во Република Македонија имаат стапка на невработеност повисока од 50% (според Пописот од 2002 година). Најголемиот дел се од Полошкиот и од Југозападниот регион, а само неколку се од Скопскиот и од Пелагонискиот регион. Сепак невработеноста во најголем степен е сконцентрирана во урбаните подрачја заради бројноста на градското население.

Табела 4

Општина	Популација	Стапка на вработеност (попис 2002) во %	Стапка на невработеност (попис 2002) во %	БДП пер capita (PPP)	Придонес во БДП (PPP) во %
Урбани општини					
Тетово	70.841	60,67	39,33	7.149	4,1
Куманово	103.205	53,82	46,18	6.354	5,3
Прилеп	73.351	51,95	48,05	6.049	3,6
Кочани	33.689	61,19	38,81	6.049	1,6
Кавадарци	38.391	50,67	49,33	5.927	1,8
Струмица	45.087	59,48	40,52	7.088	2,6
Скопје	467.257	72,89	27,11	8.065	30,5
Гостивар	49.545	53,28	46,72	7.277	2,9
Дебар	17.952	40,83	59,17	6.110	0,9
Охрид	54.380	65,17	34,83	6.354	2,8
Битола	86.408	66,57	33,43	6.538	4,6
Велес	57.602	60,50	39,50	5.927	2,8
Гевгелија	20.362	77,25	22,75	5.866	1,0
Штип	47.796	68,11	31,89	5.927	2,3
Пробиштип	12.765	67,68	32,32	5.927	0,6
Рурални општини					
Ростуше	9.451	36,67	63,33	\	\
Теарце	22.454	37,71	62,29	\	\
Чучер-Сандево	8.493	56,95	43,05	\	\
Зајас	11.605	32,92	67,08	5.988	0,98
Долнени	11.583	24,14	75,86	\	\
Богданци	8.707	75,66	24,34	\	\
Росоман	4.141	50,87	49,13	\	\
Македонска Каменица	8.110	71,01	28,99	\	\
Ново Село	11.966	56,67	43,33	\	\

Извор: Државен завод за статистика.

Со оглед на тоа дека податоците за вработеноста се земени од Пописот на населението спроведен во 2002 година, би требало да се толкуваат со претпазливост. Во извештајот на УНДП се наведува дека во постконфликтните региони, од одредени причини луѓето не сакаат да ги откријат вистинските извори на доход и типовите на економска активност со која придонесуваат во БДП. Според тоа, голем број од лицата регистрирани како невработени,

всушност работат во неформалниот сектор (активности коишто се во основа легални, но се нерегистрирани, главно заради даночно затајување).

Сепак, очигледна е потребата од развој на комплексни програми за вработување, со цел да запре процесот на економско и социјално осиромашување, особено во планинските и пограничните општини каде што луѓето имаат широки алтернативи за делување во рамки на сивата економија.

3.3.3. Намена на паричните пратки на иселениците од Република Македонија

Од аспект на целта на испраќањето пари од страна на македонските иселеници до нивните семејства, врз основа на сопствено анкетно истражување¹⁶ спроведено во 2002 година, д-р Сеадин Џафери доаѓа до следниве констатации: повеќе од половината (54,6%) се наменети за задоволување на основните потреби на семејството во матичната земја, односно за лична потрошувачка на членовите на семејството; за поправка или за купување нов дом се испраќаат 13%, односно 9,2%; за инвестиции во Македонија се наменети 15,3%; за штедење во банка се 3,1% од средствата и останатите 4,8% се за други намени.

Табела 5

Резултати од анкетното истражување спроведено од д-р Сеадин Џафери во 2002 година

ЦЕЛ НА ИСПРАЌАЊЕ НА ПАРИ НА ЕМИГРАНТИТЕ	
Цел	Број на лица во %
За семејни потреби	54,6
Варосување на куќите	13,0
Инвестирање дома	15,3
Депонирање во банки	3,1
Купување куќа/стан-изградба	9,2
Друго	4,8
Вкупно	100,0

НАЧИН НА ИСПРАЌАЊЕ НА ПАРИЧНИ ПРАТКИ ВО Р. МАКЕДОНИЈА	
Начин	Број на лица во %
Испорака на рака	56,4
Преку банка	15,7
Испорака по пријател-роднина	25,6
Друго	2,3
Вкупно	100,0

Ако се има предвид дека паричните пратки на иселениците наменети за инвестиции во матичната земја се најважниот аспект на миграцијата, тогаш

¹⁶ Анкетното истражување е извршено со прашалник. Примерокот вклучува 500 иселеници анкетирани во странство или при нивниот престој во Република Македонија. Испитувани се лица од сите националности, кои живеат во разни населени места. Анкетата е спроведена од авторот во Европа и прекуокеанските земји при службена посета како помошник-министер во Министерството за иселеништво, а од 2000 година како заменик-директор на Агенцијата за иселеништво, на граничните премини на Република Македонија со Србија и Црна Гора, Грција и Албанија, како и во внатрешноста на Република Македонија.

овие 15,3% од паричните пратки на иселениците наменети за инвестиции во Република Македонија (според анкетата на д-р Џафери) се недоволни за да може да имаат позначителен ефект врз економскиот развој и вработеноста во земјата. Според анкетата, инвестициите финансирани од македонските иселеници во најголем дел се сконцентрирани во земјоделството. Сепак, не изостанува потенцијалниот стимул на овие инвестиции врз локалните индустрии, што од своја страна, со извесно временско задоцнување би дало мултипликативен ефект врз агрегатната побарувачка, вработеноста и инвестициите во Република Македонија.

Во рамки на анкетното истражување на д-р Џафери е утврдено дека 56,4% од парите се внесуваат физички од самите иселеници; 25,6% од средствата се испраќаат по пријател или роднина; 2,3% на други начини, а само 15,7% преку банки. Ваквите резултати од анкетното истражување посочуваат дека надвор од банкарскиот систем се вршат големи парични трансфери.

Иако се претпоставува дека македонските иселеници во странските земји претежно користат банкарски услуги (во високоразвиените економии, исплатата на плати задолжително се одвива преку банки), сепак за испраќање на паричните пратки во матичните земји најмногу ги користат неформалните канали. Причините, покрај во високите трошоци за трансфер на парите по формален пат, можат да се согледаат и во следново:

- Пристапот до банкарските услуги во Република Македонија за семејствата на иселениците е субоптимален и покрај значајната географска експанзија на филијали и експозитури на комерцијалните банки во државата во последните години;
- Анонимноста што ја обезбедува физичкиот пренос на парите, особено во случаите кога се работи за големи парични трансфери што би подлежеле на контрола од страна на надлежните органи за спречување на перење пари, како во странските земји, така и во Република Македонија;
- Зајакнатите контроли на бироата за емигранти во развиените земји (особено по терористичките напади во САД од 11 септември 2001 година) го стимулираа користењето на неформалниот трансфер на странски ефективни пари од страна на илегалните емигранти.

Физичкото внесување парични пратки од страна на иселениците ја одразува и географската близина на земјите во кои Македонија има најбројна дијаспора (50% од иселениците ги населуваат Австрија, Италија, Швајцарија, Србија и Црна Гора и Словенија)¹⁷. Имено, за оваа категорија иселеници се претпоставува дека почесто доаѓаат во посета на своите семејства, па предноста заради близината на земјите, меѓу другите мотиви, ја користат и за да ги одбегнат банкарските провизии.

¹⁷ Со распадот на југословенската федерација (СФРЈ), голем број Македонци останаа да живеат во поранешните југословенски републики.

3.3.4. Индикации за фактурна потценетост на извозот и корекции за поодделни видови на сива економија спроведени од ДЗС заради постигнување сеопфатност на БДП

3.3.4.1 Фактурна потценетост на извозот во земјоделството

Еден од аспектите преку кој може да се согледа сивата економија е потценетоста на извозот (особено пограничниот). Притоа, претпоставуваме дека потценувањето на фактурната вредност на извозните производи најчесто се јавува на барање на странскиот увозник, кој заради плаќање помали увозни давачки во матичната земја, бара од својот партнер во странската земја да прикаже помала вредност на стоката што ја извезува од договорената. Истовремено, интересот на извозникот се огледа во прикажувањето пониски приходи од продажба, односно во можноста за намалување на даночната основа. Потценетиот извоз пак, од друга страна, е показател за наплата на извезените стоки во ефективни странски пари. Со оглед на тоа што македонските компании не се во можност да ја депонираат странската ефективна од нелегално наплатениот извоз на нивните сметки, може да се претпостави дека високиот нето-откуп од страна на менувачниците може да соодветствува со евентуалната потценетост на извозот на некои производи. Во обид да се утврди евентуалната потценетост на македонскиот извоз, направена е компаративна анализа на извозните и малопродажните цени на одделни производи.

Табела 6

Извозни и малопродажни цени на одделни видови земјоделски производи, ноември 2005 година

вид на зеленчук	земја период	НТР статистика (цена на македонскиот извоз вкупно за сите земји)	Мариборски Институт (малопродажни цени)*				
		МКД	МКД	СЛО	СЦГ	ИТА	ГЕР
		11.2005	11.2005	11.2005	11.2005	11.2005	11.2005
компири	Цена во ЕУР/КГ	0.03	0.30	0.12	0.33	0.57	0.68
домати	Цена во ЕУР/КГ	0.27	0.94	0.63	1.37	1.95	1.75
краставици	Цена во ЕУР/КГ	0.25	0.89	0.44	0.99	1.49	1.61

Извор: НБРМ.

* Статистичко снимање на малопродажните цени спроведено во ноември 2005 година од страна на Мариборскиот институт за потребите на НБРМ.

Табелата 6 посочува на фактурна потценетост на извозот кај некои земјоделски производи. Така, малопродажната цена за килограм компири во Република Македонија во ноември 2005 година е поголема за 10 пати од извозната цена на компирот во истото време, а за килограм домати и за килограм краставици е поголема за околу 3,5 пати.

Табела 7

Малопродажни и извозни цени за одделни видови земјоделски производи извезени во Србија и Црна Гора

вид на зеленчук	земја период	НТР статистика (цена на македонскиот извоз кон Србија и Црна Гора)	Мариборски Институт (малопродажни цени)*		Отстапување на малопродажните цени од цената на извозот (пати)	
		МКД 11.2005	МКД 11.2005	СЦГ 11.2005	МК 11.2005	СЦГ 11.2005
компири	Цена во ЕУР/КГ	0.27	0.30	0.33	1.1	1.2
домати	Цена во ЕУР/КГ	0.18	0.94	1.37	5.2	7.6
краставици	Цена во ЕУР/КГ	0.17	0.89	0.99	5.2	5.8

Извор: НБРМ.

* Статистичко снимање на малопродажните цени спроведено во ноември 2005 година од страна на Мариборскиот институт за потребите на НБРМ.

Со оглед на фактот што во ноември 2005 година не е забележан извоз од Република Македонија кон Италија и Германија на овие категории на земјоделски производи, а снимањето на малопродажните цени е извршено во ноември 2005 година, заради споредливост на податоците, Италија и Германија се исклучени од анализата. Истовремено, споредбата со Србија и Црна Гора е и најзначајна, знаејќи дека ваквиот начин на работа (делумно готовинска наплата, делумно со потценета фактура) функционира пред сè со соседните земји, што воедно се и земји со послаба контрола на увозот.

Разликата во цените, без сомнение, укажува на фактурна потценетост на извозот кај некои од анализираните земјоделски производи. Така, малопродажната цена за килограм домати и краставици во Република Македонија во ноември 2005 година е поголема за 5,2 пати од извозната цена на овие производи за Србија и Црна Гора во истиот период. Ова го потврдуваат и малопродажните цени за килограм домати и краставици во Србија и Црна Гора во ноември 2005 година што се поголеми за 7,6 и 5,8 пати, соодветно, од цените по кои овие производи се извезуваат од Република Македонија за овој пазар.

Иако потценувањето на фактурната вредност на извозот и заокружувањето на финансиската конструкција со примање готовина претставуваат ризик за извозникот, доколку ваквиот начин на работа е баран од странските купувачи, непридржувањето кон условите на купувачот за македонските извозници на земјоделски производи може да значи и губење на клиентите. Претпоставуваме дека слабата можност за пласман на овие производи на странските пазари стимулира кај домашните субјекти ваков тип на „неформална активност“.

Подобрувањето на конкурентската способност и подобрата организираност на земјоделскиот сектор, веројатно, би ја намалиле ваквата појава на фактурирање на извозот на износ понизок од договорената пазарна вредност.

3.3.4.2 Корекции за поодделни видови сива економија спроведени од ДЗС заради обезбедување сеопфатност на БДП

Во рамки на сивата економија плаќањата се вршат исклучиво во готовина (во домашна или странска валута), заради што тешко може да се утврди учеството на сивата во вкупната економија. За Република Македонија се претпоставува дека значителен дел од економската активност се одвива во рамките на сивата економија.

Државниот завод за статистика на Република Македонија, за постигнување сеопфатност на БДП, почнувајќи од 2001 година врши процена на големината на сивата (неопфатената) економија. Имено, при пресметката на БДП по производствен метод врши корекција на податоците добиени од различни извори, за два типа сива економија¹⁸:

- *Економско прикривање* (потценетост - нереално прикажување на финансиските резултати), заради даночно затајување (плаќање помал износ на данок на додадена вредност, персонален данок и придонеси за социјално осигурување, па дури и избегнување на данокот на добивка) во кое спаѓаат: прикривање (потценување) на фактичката вредност на продажбата, преценување на меѓуфазната потрошувачка и прикривање на вистинската вредност на исплатените плати и сл.;

- *Неформален сектор* (нерегистрирани работници и економска активност).

Проценките за постигнување сеопфатност на БДП се однесуваат на деловните субјекти од секторот „нефинансиски претпријатија“ и секторот „домаќинства“.

Корекцијата на вредноста на продажбата на трговските стоки (7,4% од БДП во 2004 година) се врши за разликата помеѓу состојбите прикажани во завршните сметки на фирмите и бруто-вредноста на трговијата, пресметана врз основа на вкупната понуда и побарувачка на стоки што поминуваат низ трговските канали, зголемена за соодветен процент на трговска маржа.

Корекцијата на вредноста на меѓуфазната потрошувачка и исплатените плати се врши за утврдената разлика помеѓу нето-платите од годишните сметки на фирмите и од истражувањето за просечните плати и вработеноста, помножена со бројот на регистрираните вработени.

Корекција на нерегистрираните вработени се врши врз основа на споредба на податоците за регистрираниот број на вработени од годишните сметки со оние добиени од Анкетата за работната сила.

Најголем дел од неформалните активности се концентрирани во изградбата на индивидуални објекти за живеење од страна на граѓани, преработувачката индустрија и во услужните дејности. Проценката на вредноста на производството коешто се однесува на градењето куќи и други

¹⁸ Извор: „Методи за постигнување на сеопфатност на бруто домашниот производ на Република Македонија“ (2002), Државен завод за статистика.

објекти во приватна сопственост се врши врз основа на податоци од Одделението за градежништво при ДЗС, податоци за градежните претпријатија и дополнителни анализи.

По направените корекции за поодделните видови сива економија, се врши корекција на додадената вредност, вкупно и по поодделни категории од БДП.

Според расположливите податоци од ДЗС (заклучно со 2003 година), воочлив е постојан пораст на процентуалното учество на сивата економија во Република Македонија во периодот од 2001 до 2003 година (просечно учество од 14,5% од БДП). Ваквите движења соодветствуваат со трендот на пораст на готовите пари во оптек во 2001 и 2002 година. Исклучок е 2003 година, кога беше забележано стабилизирање на готовите пари во оптек, наспроти натамошниот пораст на учеството на сивата економија. Имајќи предвид дека во рамките на сивата економија плаќањата се вршат не само во денари, туку и во странска валута (најчесто евра или американски долари), може да се претпостави дека движењата во 2003 година се резултат на промената на склоностите на учесниците во сивата економија во насока на поголема ориентираност кон странските валути (главно кон еврото) во однос на домашната валута. Сепак, треба да се има предвид дека станува збор за интуитивна констатација, бидејќи не постои начин за прецизно утврдување на количината на странски валути во оптек.

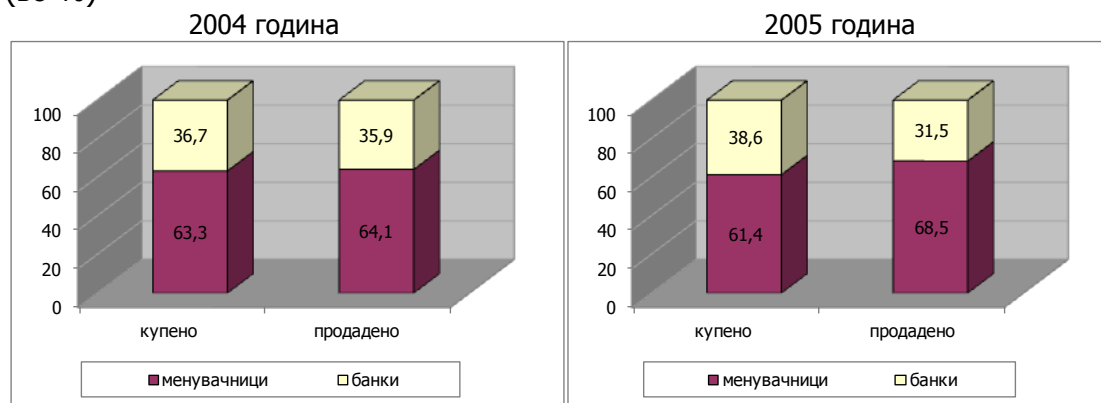
3.3.5. Структура и карактеристики на менувачкиот пазар во Република Македонија

Од анализата на одделните компоненти на приватните трансфери во билансот на плаќања на Република Македонија произлегува дека најголемиот дел се однесува на приватните трансфери во готовина, прикажани преку нето откупената странска ефектива на менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор. Имено, според податоците од платнобилансната статистика на НБРМ, во рамки на билансот на плаќања за 2005 година нето-ефективата што се користи за прикажување на готовинските приватни трансфери претставува 68,3% од нето приватните трансфери, или 67,3% во просек во периодот 2000-2005 година, што укажува на високиот износ на странска ефектива што се јавува на македонскиот менувачки пазар.

Менувачкиот пазар во Република Македонија има големо значење од аспект на движењето на странската ефектива. Како овластени менувачи, според евиденцијата на НБРМ, на крајот на 2005 година се јавуваат 18 банки, 12 штедилници и 283 менувачници - трговски друштва. Притоа, вкупната откупена странска ефектива на менувачки пазар во 2005 година изнесува 1.084,8 милиони САД-долари, од кои 61,4% е откупена преку менувачниците, додека остатокот од 38,6% преку банките. Слична е структурата и на страната на продадената ефектива. Имено, од вкупната продадена ефектива во износ од 426 милиони САД-долари, 68,5% отпаѓаат на менувачниците, а 31,5% на банките. Анализата во однос на претходната година укажува на зголемен откуп на странска ефектива од страна на овластените менувачници за 11,9%, а одливите на менувачниците врз основа на продадени странски средства за плаќање се намалени за 17,7%.

Графикон 9

Структура на менувачкиот пазар по банки и менувачници
(во %)

Извор: НБРМ.

* Расположлив податок за продажбата на менувачниците без вклучување на износот над благајничкиот максимум што овластените менувачници се должни да го уплатат на својата денарска или девизна сметка за менувачко работење кај овластени банки за вршење платен промет со странство, постои од ноември 2003 година. Заради тоа, најверодостоен податок за откупот и продажбата на странски ефективни средства за плаќање од страна на овластените менувачници постои само за 2004 и 2005 година, поради што и прометот и неговата валутна структура се анализираат во истиот период.

Како резултат на движењата на понудата и побарувачката на ефективни странски пари на менувачкиот пазар, во 2005 година во споредба со претходната година, нето-откупот на овластените менувачници и банките е повисок за 45,8% и изнесува 658,8 милиони САД-долари. Во согласност со законската обврска на менувачниците за депонирање на износот над благајничкиот максимум¹⁹ на девизна сметка за менувачко работење кај банки овластени за вршење платен промет со странство, странската ефективна се претвора во девизни средства, од каде што менувачите им ги продаваат на банките. Во 2005 година, странската ефективна продадена на овој начин, од менувачите на овластените банки, изнесува 376,8 милиони САД-долари.

Од аспект на месечната динамика, најголема понуда на странска ефективна на менувачкиот пазар има во текот на летните месеци, односно во јули, август и септември, што е тесно поврзано со претежното доаѓање на нашите иселеници во матичната земја во овој период, како и на странски туристи на годишен одмор. Најниска понуда на странска ефективна е карактеристична за почетните месеци од годината. Од друга страна, кај побарувачката не е воочлива некоја сезонска регуларност, што укажува на побарувачка на странска ефективна од страна на населението согласно со моменталните потреби.

Во валутната структура на вкупниот промет на менувачкиот пазар е најзастапено еврото, чиешто учество во 2005 година изнесува 64%. Потоа

¹⁹ Менувачот е должен со општ акт да ја утврди висината на денарскиот и девизниот благајнички максимум (тој се утврдува на крајот на годината за наредната година, при што доколку се изменат условите врз основа на кој е утврден благајничкиот максимум, менувачот може во текот на годината да го промени тој износ. Менувачот треба да го уплати износот над благајничкиот максимум на својата денарска или девизна сметка за менувачко работење кај овластената банка за вршење платен промет со странство, истиот ден или најдоцна наредниот работен ден.

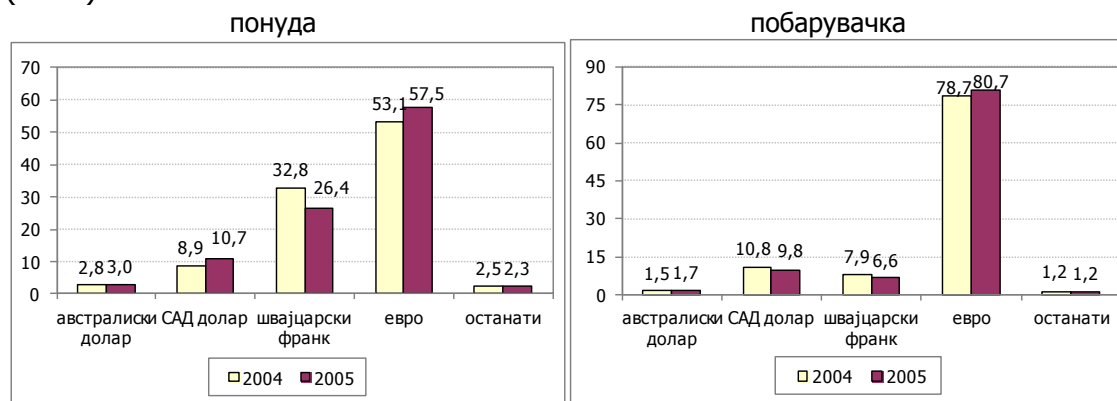
следуваат швајцарскиот франк со учество од 20,8%, американскиот и австралискиот долар со 10,5% и 2,7%, соодветно, додека учеството на останатите валути (канадски долар, данска круна, јапонски јен, норвешка круна, шведска круна и британска фунта) е незначително. Причините за големата застапеност на еврото на менувачкиот пазар, покрај врзаноста на вредноста на денарот за еврото, се поврзуваат и со следново: високиот степен на евроизација на македонската економија согледан пред сè преку големото учество на депозитите во евра; големиот број македонски иселеници во европските земји и особено во евро-зоната; високата надворешнотрговска размена со европските земји; најголемото учество на еврото во извршувањето на надворешните плаќања итн.

Разгледувано само од аспект на понудата на странски средства за плаќање, валутната структура во 2005 година е слична како онаа на вкупниот промет, при што еврото е застапено со 57,5%, швајцарскиот франк со 26,4% и американскиот долар со 10,7%. Од наведените фактори, може да се каже дека географската распространетост на македонските иселеници има доста големо влијание врз валутната структура на понудата на странска ефективна на менувачкиот пазар. Така, учеството на еврото со повеќе од половина во вкупната понуда на странски валути може да се објасни со најголемиот број иселеници во земјите од Европската Унија (24,3%) и поранешните југословенски републики (14,6%), каде што претежна странска валута, исто така, е еврото. Од другите европски земји, најмногу иселеници има во Швајцарија, односно 15,7% од вкупниот број иселеници, заради што швајцарскиот франк е и втора валута по еврото што најмногу се нуди на менувачкиот пазар и чие учество на страната на понудата е поголемо во однос на учеството во вкупниот промет на овој пазар. Од друга страна, иако висок процент или 23,9% од иселениците од Република Македонија живеат во Австралија, ниската застапеност на австралискиот долар се должи на тоа што голем број од нив се иселени со цели семејства и имаат долг емигрантски статус, така што според теоријата за „животниот циклус“, паричните пратки од Австралија се наоѓаат во зоната на пресушување. Имено, иселениците кои ги повлекле со себе членовите на своето семејство во странство испраќаат помал процент од своите заштеди во матичната земја, во споредба со паричните пратки пред спојувањето на семејството. Согласно со студијата на Reyneri²⁰ (1979) по 10-14 години од престојот во странство, кога емигрантите веќе го оствариле спојувањето на семејството во земјата на иселување и кога веќе донесуваат дефинитивна одлука за трајно иселување од матичната земја, паричните пратки бележат намалување со тенденција за пресушување. Теоријата на „животниот циклус“ на индивидуалните дознаки укажува дека движењето на паричните пратки како функција од времето има облик на параболоа, односно колку иселениците имаат подолг емигрантски статус, толку е помала веројатноста од неочекувано големи приливи од дознаки.

²⁰ Цитат од д-р Сеадин Џафери (2004).

Графикон 10

Валутна структура на менувачкиот пазар во 2004 и 2005 година
(во %)

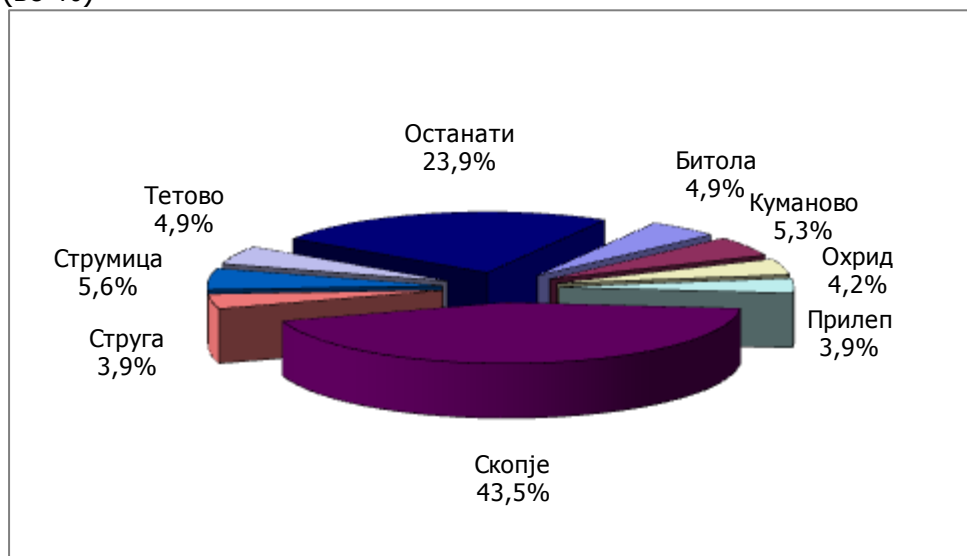

Извор: НБРМ.

Од друга страна, врз валутната структура на побарувачката за странски ефективни средства на менувачкиот пазар може да се каже дека во најголем дел влијае врзаноста на македонскиот денар за еврото што води кон висока евроизација на македонската економија, потоа географската близина на европските земји заради што најмногу се користи за приватни патувања и сл. Така, на страната на побарувачката, учеството на еврото во 2005 година изнесува 80,7%. Американскиот долар е втората странска валута по побарувачка, по кого следуваат швајцарскиот франк и австралискиот долар.

Регионалната структура на овластените менувачници (без банките) покажува поголем број на регистрирани менувачници во западниот дел на Македонија (73,3%, вклучително и Скопје), но сепак варијациите во дисперзираноста на менувачниците во рамки на самиот регион во голем обем зависат од големината и развиеноста на градовите. Согласно со тоа, анализирано по градови во Република Македонија, најголем процент на регистрирани овластени менувачници, или 43,5%, има во Скопје (тоа делумно се должи на фактот што Скопје е најголем финансиски центар во државата), а потоа следуваат Струмица, Куманово, Битола и Тетово.

Графикон 11
Регионална структура на овластени менувачи
(во %)

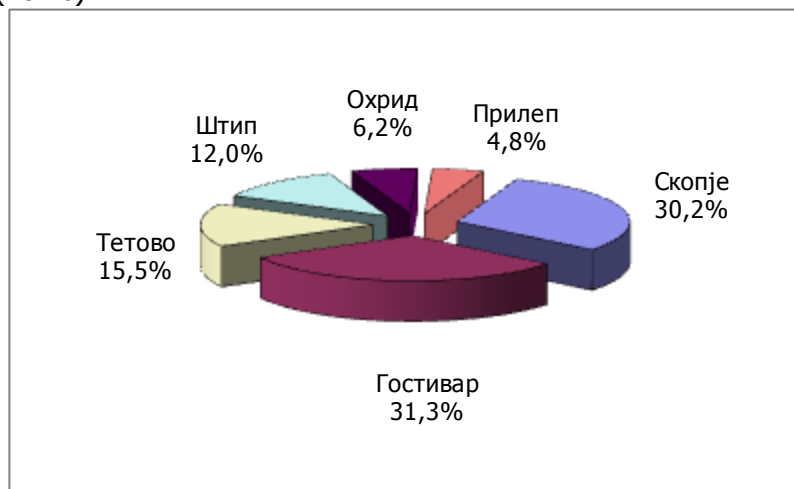

Извор: НБРМ.

*Анализата на регионалната структура на овластените менувачи е извршена со исклучување на банките, но со вклучување на штедилниците, согласно со тоа кој град е евидентиран како седиште во судската регистрација, без да биде земена предвид географската дистрибуција на менувачките места (за оние менувачи кои имаат менувачки места во повеќе градови).

Регионалната структура на десетте менувачници коишто во 2005 година оствариле најголем промет укажува на Гостивар и Скопје како градови во кои во најголем обем се одвива прометот на менувачкиот пазар (учество од 31,3% и 30,2%, соодветно), а потоа следуваат Тетово, Штип, Охрид и Прилеп. Ваквата структура во најголем дел се поврзува со регионалната дистрибуција на нашите иселеници според нивното место на потекло.

Графикон 12
Регионална структура на десетте менувачници со најголем промет на менувачкиот пазар во 2005 година
(во %)

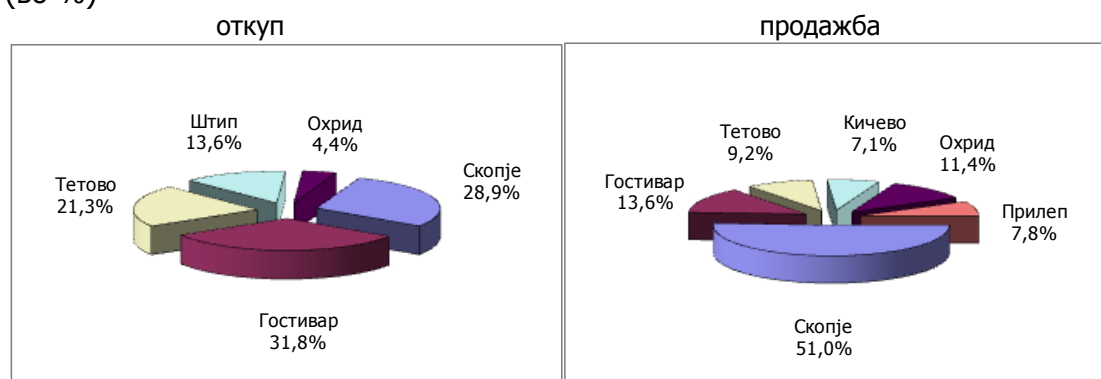

Извор: НБРМ.

Странската ефектива од паричните пратки на македонските иселеници, како и од работниците на привремена работа во странство (вработени на легален или илегален начин), има големо влијание врз регионалната структура на менувачниците, а со тоа и врз остварениот откуп. Имено, менувачниците во најголем дел се географски сконцентрирани во подрачја за кои е карактеристичен голем број иселеници. Притоа, десетте менувачници коишто оствариле највисок откуп на странска ефектива во 2005 година, регионално се распоредени како и десетте менувачници со најголем остварен вкупен промет, што е и очекувано со оглед на високиот откуп на овие менувачници. Регионалната анализа упатува дека Гостивар е на врвот по откупената странска ефектива од страна на менувачниците со учество од 31,8% во вкупниот откуп. Воедно, дури девет од десетте менувачници со најголемо учество во откупот на странска ефектива се јавуваат во десетте најголеми менувачници според вкупниот остварен промет. Притоа, откупените ефективни странски пари од страна на овие десет менувачници претставуваат речиси половина, или 45,7%, од вкупната откупена ефектива на менувачкиот пазар. Ваквата состојба укажува на висока сконцентрираност на понудата на странска ефектива во мал број овластени менувачници.

Графикон 13

Регионална структура на десетте менувачници со најголем откуп и продажба на странска ефектива на менувачки пазар во 2005 година (во %)

Извор: НБРМ.

Регионалната структура на менувачниците во 2005 година, од аспект на продажбата на странска ефектива од страна на менувачниците, упатува на малку поинаква состојба од онаа на страната на откупот. Имено, 51% од продажбата на десетте најголеми менувачници е остварен во менувачници коишто делуваат на територијата на Скопје, 13,6% во Гостивар и 11,4% во Охрид. Но, она што е специфично за десетте најголеми менувачници коишто се јавуваат на страната на продажбата е дека само половината од нив се јавуваат во рамки на десетте најголеми менувачници според вкупниот остварен промет, а само четири се во десетте најголеми менувачници според остварениот откуп на странска ефектива. Ваквата регионална дисперзираност на понудата и побарувачката за странска ефектива упатува на заклучокот дека побарувачката за странска ефектива е главно сконцентрирана во Скопје како општина со највисоко ниво на ХДИ, најголема стапка на вработеност и БДП по жител, додека понудата, покрај од скопскиот регион, главно доаѓа од гостиварскиот и тетовскиот регион што се со пониско ниво на ХДИ, стапка на вработеност и БДП

по жител, а воедно се познати како средини од каде што потекнуваат поголем број иселеници.

Во контекст на факторите коишто го условуваат високиот откуп на странска ефектива на менувачкиот пазар ги наведуваме и следниве аспекти:

- Од аспект на валутната структура на откупената ефектива од страна на менувачниците, треба да се нагласи дека еврото за разлика од останатите странски валути има најголема примена во активностите од сферата на сивата економија во Република Македонија. Од друга страна, условно кажано, американскиот долар, австралискиот долар, швајцарскиот франк и останатите валути (како на пример британската фунта, шведската круна, данската круна итн.) веројатно не учествуваат (или помалку) во неформални активности, а особено не во плаќањата при пограничниот извоз (особено заради фактот што помалку развиените земјите од најблиското окружување како на пример Косово и Црна Гора, веќе го имаат прифатено еврото како официјална валута, а и во Албанија како земја со мошне висок степен на евроизација, еврото е претпочитана валута).

Доколку ваквите претпоставки ги прифатиме, би можело да се подразбира дека сите останати валути, освен еврото, понудени за откуп на менувачниците во најголем дел потекнуваат од фамилиите на иселениците. Учеството на останатите валути во откупената ефектива од страна на менувачниците изнесува 42,5%. Учеството на еврото од 57,5% е високо и може да се претпостави дека покрај приливите од иселениците, делумно ја одразува и сивата економија.

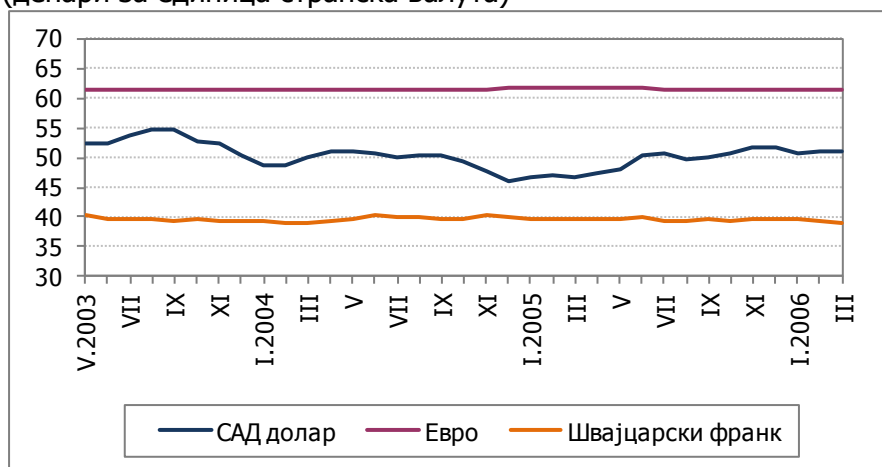
- Кога станува збор за распределбата на откупот на странска ефектива од страна на менувачниците, постои уште една мошне симптоматична индикација. Имено, од вкупно 124 менувачници низ Скопје, само преку една е остварен откуп на странска ефектива што претставува 6,1% од откупената ефектива на сите менувачници (приватни менувачници и шалтерите за менувачко работење на банките) во Република Македонија.

Од вкупно шест менувачници во Гостивар, само преку една е остварен откуп на странска ефектива што претставува 7,4% од откупената ефектива на сите менувачници (приватни менувачници и шалтерите за менувачко работење на банките) во Република Македонија. Од вкупно пет менувачници во Штип, само преку една е остварен откуп на странска ефектива што претставува 5% од откупената ефектива на сите менувачници (приватни менувачници и шалтерите за менувачко работење на банките) во Република Македонија. Тоа значи дека овие три менувачници откупиле енормни суми странска ефектива (18,5% од вкупниот откуп на сите 258 менувачници и 18 банки со голем број филијали и шалтери за менувачко работење во Република Македонија). Од друга страна, продадената странска ефектива од страна на конкретните менувачници од Скопје, Гостивар и Штип претставува само 11%, 15,4% и 0,8%, од откупената ефектива од секоја од овие поединечни менувачници. Ваквата констатација претставува јасен показател дека голем дел од нерегистрираните парични приливи (вклучително и од неевидентираниот извоз), во одреден временски момент, се конвертираат во денари на менувачкиот пазар, и тоа во одредени менувачници.

Девизниот курс на менувачкиот пазар вообичаено ги следи движењата на девизниот пазар. Така, просечниот месечен курс на денарот во однос на еврото во текот на 2005 година се движеше во распон од 61,42 денара до 61,65 денари за едно евро. Притоа, годишниот просечен курс во 2005 година изнесуваше 61,53 денари за едно евро и е речиси непроменет во однос на претходната година (во просек 61,54 денари за едно евро), што главно се должи на стабилноста на вредноста на денарот во однос на еврото на девизниот пазар како резултат на применуваната монетарна стратегија на „де факто“ фиксен курс на денарот. Што се однесува до курсот на денарот во однос на американскиот долар, се забележуваат понестабилни движења во текот на годината, што е во согласност со движењата на девизниот пазар, односно формирањето на девизниот курс кон доларот согласно со соодносот долар/евро на меѓународните пазари. Имено, во 2005 година просечниот месечен курс на денарот во однос на американскиот долар се движи во границите од 46,54 денари до 51,72 денара за еден американски долар. Просечниот годишен курс на денарот во однос на американскиот долар во 2005 година изнесуваше 49,24 денари за еден американски долар, бележејќи апрецијација од 0,5% во однос на 2004 година.

Графикон 14

Просечен курс на денарот во однос еврото, американскиот долар и швајцарскиот франк на менувачкиот пазар (денари за единица странска валута)

Извор: НБРМ.

*Податоците се расположливи од мај 2003 година.

Согласно со член 45 од Законот за девизно работење, НБРМ е одговорна за контролата на менувачниците на кои им издала дозвола за работа. Општа констатација од извршените контроли е дека најчести нерегуларности во вршењето на менувачкото работење на овластените менувачници се јавуваат во поглед на неевидентирање на сите трансакции на купување и продавање на ефективни странски средства за плаќање. Имено, за менувачниците е карактеристичен откупот на странска ефективна од правни лица (од извоз на стоки и услуги наплатени во ефективна), што е во спротивност со регулативата за менувачкото работење, заради што менувачите го пријавуваат овој промет како откуп од физички лица. Така, нето-откупот што го депонираат на своите трансакциски сметки и потоа го продаваат на банките е значителен и ја отсликува странската ефективна што се појавува на менувачкиот пазар од

готовинските приватни трансфери на иселениците, неевидентираната сива економија и сл.

3.3.6. Брз трансфер на пари

Врз основа на евиденцијата којашто се води во НБРМ, на крајот на 2005 година на територијата на Република Македонија функционира еден давател на услуги брз трансфер на пари („Унија финансиска Скопје“ д.о.о. Скопје), небанкарско трговско друштво коешто услугите ги извршува на едно место и 31 субагент коишто имаат склучено договор со овој давател на услуги брз трансфер на пари и коишто услугите ги вршат на 39 места.

Во 2005 година врз основа на брз трансфер на пари резидентите - физички лица подигнале странска ефектива во износ од 70 милиони американски долари, што претставува 10,5% од вкупната подигната странска ефектива од страна на физичките лица од банкарскиот систем во соодветниот период.

Значењето што го има брзиот трансфер на пари се огледа и во тоа што учеството на исплатата на парични пратки во вкупните приливи од приватни дознаки по формален канал во 2005 година изнесува 45%, додека уплатата за трансфер на пари кон странство со брз трансфер на пари учествува со 40,5% во вкупните одливи од приватни дознаки.

Табела 8

Уплата и исплата на странски ефективни средства врз основа на брз трансфер на пари
(во милиони евра)

		Нето (исплата- уплата)		
		Уплата	Исплата	
2004	Кв. 4	0,2	1,7	1,5
	Кв. 1	1,0	11,0	10,0
2005	Кв. 2	1,2	16,3	15,0
	Кв. 3	1,2	17,2	16,0
	Кв. 4	1,2	17,1	15,9
2006	Кв. 1	1,3	14,9	13,6

Извор: НБРМ.

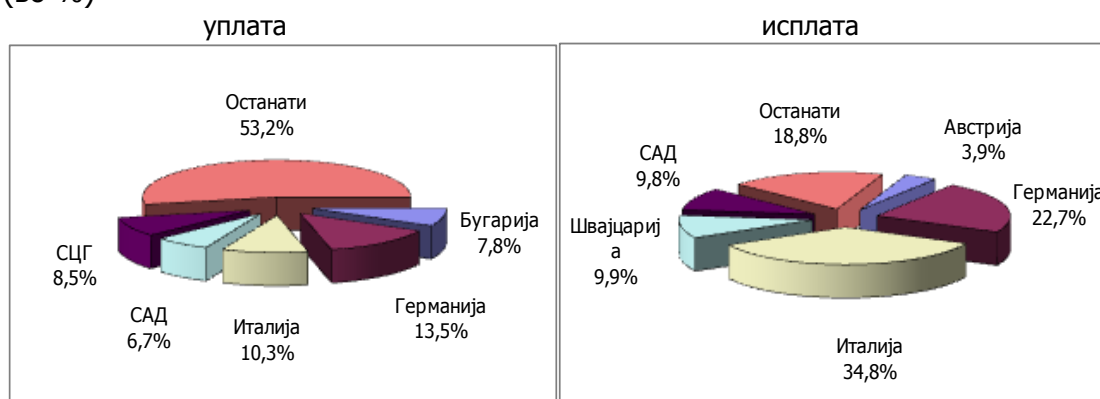
Вкупната уплата на странска ефектива за брз трансфер на пари во странство во 2005 година изнесува 4,6 милиони евра, од кои 0,3 се извршени преку давателот на услуги брз трансфер на пари, а остатокот од 4,3 милиони евра од страна на субагентите. Во истата година, вкупната исплата на приливите од странство врз основа на брз трансфер на пари достигна 61,5 милиони евра, од кои најголемиот дел во износ од 60,7 милиони евра се исплатени преку субагентите. Притоа, нето-приливите врз основа на брз трансфер на пари во 2005 година изнесуваат 57 милиони евра.

Од аспект на месечната динамика, во 2005 година, највисоки исплати на приватни трансфери се извршени во август, септември и октомври, што може да се поврзе со завршетокот на периодот пролет-лето за сезонска работа во странство. Од друга страна, уплатата за приватни трансфери во странство бележи релативно стабилни износи, коишто во најголем дел од годината изнесуваат 0,4 милиони евра, месечно.

Во 2005 година брз трансфер на пари е извршен со 129 земји, при што со поголем број од нив трансферот се врши во двата правци, односно во и од Република Македонија. Притоа, карактеристично е тоа што пристигнатите пари за исплата се од неколку земји од каде што се врши трансферот, додека уплатата на пари за брз трансфер е распространета во повеќе земји. Имено, највисок уплатен износ е трансфериран кон Германија, Италија и Србија и Црна Гора (вкупно 32,3%). Од друга страна, 67,4% од странските средства што преку брз трансфер на пари пристигнуваат во Република Македонија се со потекло од Германија, Италија и Швајцарија. Притоа, забележително е дека најмногу средства пристигнуваат од високоразвиените земји, што се совпаѓа со географската дисперзираност на значајно мнозинство на македонски иселеници и работници на привремена работа во странство.

Графикон 15

Структура на уплата и исплата на пари за/од брз трансфер по земји, во 2005 година
(во %)

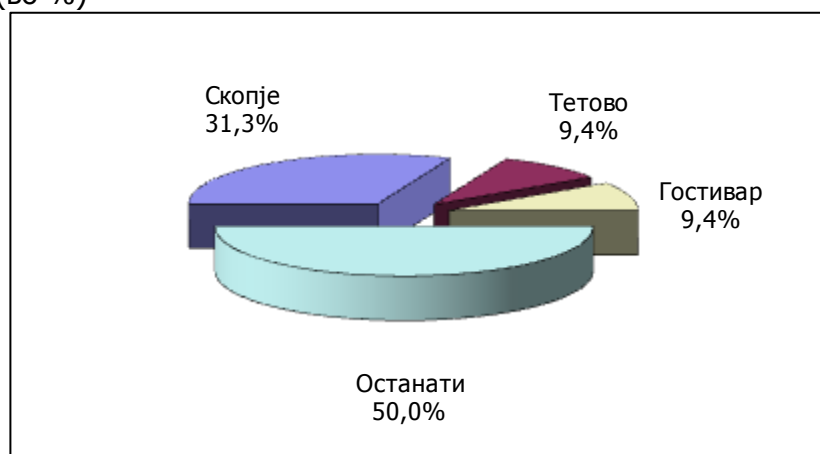
Извор: НБРМ.

Валутната структура на брзиот трансфер на пари укажува на најголемо учество на еврото, при што во уплатата за трансферирање во странство е застапено со 81,1%, а во исплатата на пристигнатите пари од странство со 89,1%.

Регионалната структура, опфаќајќи ги давателот на услуги брз трансфер на пари и субагентите, покажува дека 75% се распоредени во градовите од Западна Македонија, а остатокот во Источна Македонија. Притоа, една третина од вршителите на услугата брз трансфер на пари се регистрирани во Скопје (вклучително и давателот на услугата), а потоа следуваат Тетово и Гостивар.

Графикон 16

Регионална структура на вршителите на услуга брз трансфер на пари во 2005 година
(во %)

Извор: НБРМ.

4. Прераспределба на откупената ефектива од менувачкиот пазар во одделни ставки од платниот биланс

Со оглед на тоа дека откупената ефектива на менувачкиот пазар што се каналзира во банкарскиот сектор произлегува и од други приливи освен од приватните трансфери во готовина, во овој дел е презентираан обид за прераспределба на оваа компонента во одделни ставки од платниот биланс, согласно со претходно извршените анализи и изведените заклучоци. Имајќи ги предвид резултатите од анкетното истражување за начинот и целта на испраќање на парични пратки на македонските иселеници (прикажано погоре), како и сознанијата за фактурна потценетост на македонскиот извоз, очигледно е дека во Република Македонија значителен дел од откупената ефектива на менувачкиот пазар потекнува од неевидентирани приливи од иселениците и од сивата економија.

Табела 9

Структура на приватните трансфери согласно со билансот на плаќања на Република Македонија во 2005 година

во милиони евра	2005
2. Приватни трансфери, нето	810,7
2.1. Дознаки, нето	125,3
Прилив	136,6
Одлив	11,3
2.2. Ефектива, нето	554,6
Откупена ефектива	669,7
Продадена ефектива	115,1
2.3. Останати трансфери, нето	130,8
Прилив	147,8
од кои: ренти, пензии, инвалиднини	57,5
Одлив	17,0
од кои: ренти, пензии, инвалиднини	5,5

Извор: НБРМ.

Анализата што следува претставува интуитивно пресметување на ефектот од сивата економија и од паричните пратки на иселениците во готовина врз високото ниво на откупена ефективна од страна на овластените менувачници.

Табела 10

Потенцијална распределба на паричните пратки на иселениците кои се внесуваат преку неформални канали

% од вкупните парични пратки коишто пристигнуваат преку официјални канали		Проценета вредност на вкупните парични пратки од странство	
15.7%		869.9	Вкупни парични приливи од иселениците вон банкарскиот систем (небанкарски приливи)
Дистрибуција на одговорите од анкетата		Прераспределба на небанкарските парични приливи	
3.1%	Депонирање во банки	22.7 мил. евра	Положена ефективна во банки (биланс на трансфери) од делот од трансферите кои влегуваат вон банкарскиот систем
15.3%	Инвестирање во домашната економија	112.2 мил. евра	Инвестиции (капитални трансфери на иселениците)
17.8%	Варосување и други намени	130.5 мил. евра	Небанкарски приливи од иселениците за други намени коишто не се депонираат во банки непосредно по приемот
9.2%	Купување куќа/стан-изградба	67.5 мил. евра	Небанкарските приливи од иселениците наменети за купување куќа или стан коишто не се депонираат во банки непосредно по приемот
54.6%	Итни семејни потреби	400.4 мил. евра	Средства наменети за итни семејни потреби коишто веднаш се конвертираат во денари на менувачкиот пазар
		59.8 %	% од откупената ефективна којшто ќе се јави на менувачкиот пазар непосредно по приемот

Според одговорите од анкетата спроведена од д-р Џафери, паричните пратки на иселениците што влегуваат во Република Македонија преку банкарски канали претставуваат само 15,7% од вкупните (формални и неформални) приватни трансфери од иселениците. Следствено, претставуваме дека приливот од банкарски дознаки од 136,6 милиони евра во 2005 година сочинува само 15,7% од вкупните парични пратки. Така, вкупните парични приливи од иселениците согласно со анкетата би изнесувале 869,9 милиони евра. Износот на парични пратки по неформален пат би се добил како резидуал од 869,9 милиони евра и приливите од дознаки (136,6 милиони евра). Тоа значи дека преку небанкарски канали во 2005 година во Република Македонија пристигнале 733,3 милиони евра. Доколку претпоставиме дека одговорите од анкетата за намената на паричните пратки се применливи и за банкарските дознаки и за неформалните парични пратки, тогаш за паричните приливи од иселениците добиени на рака би можело да се претпостави следново:

- 1) 3,1% или 22,7 милиони евра би биле наменети за депонирање како заштеди во банкарскиот систем;
- 2) 15,3% или 112,2 милиони евра служат за инвестирање во домашната економија. Притоа, паричните пратки на иселениците наменети за инвестирање во стандардната презентација на платниот биланс би можеле, наместо третман на тековни, да добијат третман на капитални трансфери во капиталната сметка;
- 3) Претпоставуваме дека паричните пратки за варосување или за купување/изградба на куќа или стан од 17,8% и 9,2%, соодветно од нерегистрираните парични приливи или 130,5 милиони евра и 67,5 милиони евра, соодветно, не би подлежеле на конверзија во денари во моментот на плаќањето, односно како поголеми плаќања би биле извршени во странска валута. Конверзија во денари би можеле да извршат индиректните корисници на овие средства/плаќања, при што износот и временското задоцнување на таа процедура не можат да се предвидат;

- 4) Сепак, предвидливо е дека 54,6% од небанкарските парични пратки наменети за итни семејни потреби, би се конвертирале во денари и тоа без голема временска дистанца од моментот на прием на средствата. Со оглед на тоа, претпоставуваме дека 400,4 милиони евра девизни средства коишто потекнуваат од доставки на рака од македонските иселеници во текот на 2005 година, истата година се понудени на откуп на менувачниците, при што се конвертирани во денари. Овие 400 милиони евра во 2005 година претставуваат 59,8% од откупената ефективна на менувачкиот пазар истата година.

Табела 11

Потенцијална структура на откупот од страна на менувачниците согласно со претпоставеното потекло на девизните средства

% од откупената ефективна на менувачки пазар во 2005 година		претпоставки	
18.1%	7.4% од приходите од извоз се нерегистрирани	121.5 мил. евра	18% од откупената ефективна на менувачкиот пазар потекнува од потценети приливи од извоз
16.8%	15.3% од пратките на рака се за инвестиции	112.2 мил. евра	17% од откупената ефективна на менувачки пазар да се пренасочи во капитални трансфери на иселениците
65.1%	100%-18%-17% (резидуал)	436.0 мил. евра	65% од откупената ефективна на менувачки пазар се од приливи од иселеници, население и туристи
		од кои: 400.4 мил. евра	од кои 59.8% се за за итни потреби на семејствата на иселениците
		35.6 мил. евра	5.2% од откупената ефективна на менувачки пазар е од туристите и за други потреби на населението

Следствено, откупената ефективна што според постојната методологија се користи како приближен износ на приватните трансфери во готовина, би можела да се прераспредели во следниве три компоненти од платниот биланс:

1. Ставка извоз на стоки, заради оценката за потценетост на извозот во платниот биланс. Делот од ефективата што би се распределил во ставката извоз на стоки е утврден според два пристапа:

а) Според Државниот завод за статистика, учеството на корекцијата на додадената вредност во „трговијата на големо и на мало“ во вкупниот бруто домашен производ, а со цел да се опфати ефектот на сивата економија во оваа дејност, изнесува 7,4% (за 2004 година). Согласно со тоа, претпоставуваме дека и во 2005 година 7,4% од извозот (или 121,5 милиони евра) е наплатен во ефективни странски пари заради потценетата фактурна вредност, како и дека оваа странска ефективна се конвертира во денари на менувачкиот пазар. Овие 121,5 милиони евра претставуваат 18% од откупената ефективна од страна на овластените менувачници;

б) Другиот пристап во утврдувањето на неприкажаните приходи од извоз произлегува од утврдената фактурна потценетост на извозот на неколку видови земјоделски производи (презентирана претходно), од каде што се согледува дека фактурираните извозни цени на трите категории на земјоделски производи наменети за извоз кон Србија и Црна Гора се, во просек, за 5 пати пониски од српските малопродажни цени, што јасно укажува дека македонскиот извоз на земјоделски производи кон Србија и Црна Гора е фактурно потценет. Притоа, треба да се напомене дека овој пристап има одредени ограничувања: цените се снимани само во еден месец кога се можни одредени специфичности во однос на земјоделските производи, снимани се само три производи, како и тоа дека може да се извезува под малопродажната цена и во услови кога постојат вишоци на производи. Затоа, овој пристап треба да земе со резерва, како горен праг на проценката.

Во 2005 година, вкупниот извоз на земјоделски производи од Република Македонија кон Србија и Црна Гора изнесува 27,8 милиони евра. Врз основа на претпоставката за фактурна потценетост на извозот на земјоделски производи кон СЦГ, фактичкиот извоз е поголем за 5 пати и изнесува околу 139 милиони евра, што упатува на заклучок дека поголемиот дел од овој извоз (околу 111 милиони евра) е наплатен во ефективни странски пари. Имајќи предвид дека станува збор за наплата во странска ефективна само од СЦГ, и тоа само врз основа на извоз на земјоделски производи, голема е веројатноста дека на менувачкиот пазар во Република Македонија од извоз на разни производи, наплатен делумно со фактура, а делумно во ефективна (и тоа главно од соседните земји, пред се СЦГ и Албанија) се слеваат големи износи на странски парични средства.

Потребно е да се нагласи дека при оваа анализа фокусот е ставен на извозот на стоки, иако можно е и извозот на услуги во платниот биланс да е потценет, односно дел од приливите на менувачкиот пазар да произлегуваат и од наплатата во ефективна на извозот на услуги. Ова особено би важело за услугите коишто нерезидентите можат да ги обезбедат во пограничните региони или услугите кон странски туристи. Следствено, дел од нето-ефективната веројатно би требало да се прераспредели во ставката приливи од услуги.

2. Ставка капитални трансфери, во рамки на капиталната сметка, за износот на средствата на иселениците наменети за инвестиции. Износот од откупената ефективна што би се распределил во ставката капитални трансфери е утврден врз основа на податокот од анкетното истражување. Имено, претпоставуваме дека 15,3% од небанкарските парични пратки на емигрантите (112,2 милиона евра во 2005 година) се наменети за инвестиции во домашната економија. Овие средства (112,2 милиони евра) претставуваат 17% од откупената ефективна на менувачкиот пазар, што според постојната методологија се прикажува во ставката приватни трансфери.

3. Ставка приватни трансфери по неформални канали, за преостанатиот дел. Од останатите 65% од откупената ефективна претпоставиме дека 59,8%, или 400,4 милиони евра, се приватни трансфери од иселениците наменети за задоволување итни семејни потреби (проценети според податоците од анкетното истражување на д-р Џафери) што веднаш се конвертираат на менувачкиот пазар. Преостанатите 5,2% од откупената ефективна може да произлегуваат од заштеди во странска ефективна од „под перница“, или подигната од девизните сметки на граѓаните, како и по други основи, како што се наплатата во странска ефективна на разни услуги, приливи од туризам и сл.

5. Заклучни согледувања

Паричните трансфери на иселениците во матичните земји, согласно со достигнатите високи износи и силниот пораст, предизвикуваат зголемено интересирање кај светската научна јавност, особено од аспект на нивниот потенцијал за поддршка на економскиот развој на земјата. И покрај високите износи на регистрирани приливи од иселениците и сезонските работници во странство, се верува дека обемот на паричните средства коишто пристигнуваат и преку неформални канали е голем.

Во платнобилансната статистика на Република Македонија, приватните трансфери ги опфаќаат: дознаките на иселениците по формални канали, готовинските трансфери по неформални канали прикажани преку нето откупената ефектива на менувачкиот пазар што се канализира во банкарскиот сектор и останатите трансфери (од кои најголем дел се ренти, пензии, инвалиднини и др.). Готовинските трансфери се најзначајната компонента на приватните трансфери во Република Македонија, којашто во периодот 2000-2005 година опфаќа 67,3%, во просек, од вкупните приватни трансфери. Станува збор за нето откупената странска ефектива што овластените менувачници им ја продаваат на банките и нето-ефективата што банките ја откупили со менувачкото работење, којашто служи како приближен износ на приватните трансфери во готовина во отсуство на други посоодветни извори на податоци. Ваквиот методолошки пристап се должи на верувањето дека најголемиот дел од странската ефектива на менувачкиот пазар произлегува од паричните пратки на иселениците по неформални канали. Сепак, на менувачкиот пазар, покрај од готовинските трансфери на иселениците, се слева ефектива и по други основи, што укажува на преценување на оваа ставка, наспроти потценувањето на некои други платнобилансни категории. Следствено, ваквата состојба наметнува потреба од натамошни активности за подобрување на методолошкиот пристап за процена на приватните трансфери во готовина, како и евентуална посоодветна прераспределба на откупената ефектива од менувачкото работење во одделните ставки од билансот на плаќања.

Менувачкиот пазар во Република Македонија има големо значење од аспект на движењето на откупената странска ефектива. Во 2005 година, на врвот по откупени странски пари од страна на менувачниците со учество од 31,8% во вкупната откупена ефектива се наоѓа Гостивар. Притоа, 45,7% од вкупните откупени ефективни странски парични средства се поврзуваат со десет менувачници. Ваквата состојба укажува на висока сконцентрираност на понудата на странска ефектива во мал број овластени менувачници.

Регионалната структура на менувачниците во 2005 година, од аспект на продажбата на странска ефектива, упатува на малку поинаква состојба од онаа на страната на откупот. Имено, 51% од откупот на странска готовина е остварен во менувачници што делуваат на територијата на Скопје, а потоа следуваат Гостивар и Охрид.

Според статистичките податоци за бројот на македонските иселеници во светот објавени од Агенцијата за иселеништво на РМ, македонската дијаспора брои 343.381 лице (според неофицијални извори, бројноста на иселеништвото е двојно поголема). Во недостиг на податоци за структурата на иселеништвото

според географски региони во Република Македонија, а знаејќи дека Скопје, Битола, Охрид, Тетово и Гостивар се традиционални урбани центри на иселеништвото, би можело да се заклучи дека на градските и на руралните општини со средно и ниско ниво на ХДИ (Human Development Index) отпаѓаат значаен број на трајно отселени и привремено вработени лица во странство.

Врз основа на сопственото анкетно истражување за намената на паричните пратки на македонските иселеници спроведено во 2002 година, д-р Сеадин Џафери доаѓа до следниве констатации: повеќе од половината (54,6%) се наменети за задоволување на основните потреби на семејството во матичната земја, односно за лична потрошувачка на членовите на семејството; за поправка (13%) и купување нов дом (9,2%); за инвестиции во Македонија се наменети 15,3% од паричните пратки; за штедење во банка 3,1% од средствата и останатите 4,8% се за други намени.

Со оглед дека откупената ефектива на менувачкиот пазар што се користи за прикажување на готовинските приватни трансфери во билансот на плаќања на Република Македонија произлегува и од други основи, во трудот е презентирани обид за прераспределба на оваа компонента во одделни ставки од платниот биланс. Притоа се користени резултатите за структурата на приливите од иселениците од презентираната анкета и сознанијата за потценетост на македонскиот извоз. Така, еден дел од откупената ефектива би се прераспоредил во ставката извоз на стоки, при што проценката за износот е направена врз основа на корективниот фактор од ДЗС за постигнување поголем опфат на БДП и врз основа на индикативните сознанија за обемот на фактурната потценетост на македонскиот извоз кај некои земјоделски производи. При оваа анализа фокусот е ставен на оценка на евентуалната потценетост на извозот на стоки, иако заради начинот на составување на билансот на плаќања главно од податоците на банките за платниот промет со странство, може да се претпостави дека потценетост постои и во ставките за извозот на услуги. Следствено, дел од откупената ефектива што тековно се прикажува како готовински приватни трансфери во билансот на плаќања веројатно би требало да се прераспреди во ставката приливи од услуги. Исто така, според информациите од анкетата на иселениците дека дел од средствата се наменети за инвестиции во матичната земја, еден дел од откупената ефективата би можело да се прераспреди во ставка капитални трансфери, во рамки на капиталната сметка на билансот на плаќања.

Ваквата прераспределба на откупената ефектива на менувачкиот пазар во одделни платнобилансни ставки претставува прв обид од ваков вид и со тоа се создава основа за натамошни анализи и анкетни истражувања со кои појасно би се утврдила големината на приватните трансфери во готовина, како и на готовинските приливи по други основи, заради нивно посоодветно евидентирање во рамки на билансот на плаќања.

Користена литература

1. Consumer Money Transfers: Powering Global Remittances (2005), Aite Group report.
2. Freund, C. and Spatafora, N. (2005), „Remittances: Transaction Costs, Determinants, and Informal Flows“, World Bank Policys Research Working Paper, WPS 3704.
3. Global Human Development Report (2004), UNDP publication.
4. IMF Database: Balance of Payments Statistics, април 2006.
5. Ratha, D. (2003), „Workers' Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance“, World Bank Publication: Global Finance Development 2003, Chapter 7.
6. Taylor, J.E., (2000), „Do Government Programs "Crowd in" Remittances“, part of the project „The Developmental Role of Remittances in U.S. Latino Communities and in Latin American and Caribbean Countries“ conducted by the Tomas Rivera Policy Institute (TRPI) and the Inter-American Dialogue (IAD).
7. д-р Џафери, С., (2004), „Финансискиот потенцијал на иселениците и неговото вклучување во економијата на Република Македонија“, докторска дисертација на Економскиот институт - Скопје, март 2004 година.
8. Давидовска Стојанова, Б., Петровска, М., Крстевска, А., (2005), „Анализа на нивото на готовите пари во оптек во Република Македонија и причините кои придонесуваат за нивно одржување на високо ниво“, НБРМ Работен материјал бр. 11.